

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA JUŽNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOST

KATEDRA ZA SRPSKU I CRNOGORSKU KNJIŽEVNOST

**KONSTRUKCIJA ŽENSKIH IDENTITETA I NJIHOVA
FUNKCIJA U ROMANU IVE ANDRIĆA *TRAVNIČKA
HRONIKA***

DIPLOMSI RAD

STUDENTICA: Dajana Pavlić

MENTOR: dr.sc. Dušan Marinković

ZAGREB, 2015.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
1. 1 Lik, karakter i identitet	4
2. Analiza ženskih likova u <i>Travničkoj hronici</i>	8
2.1 Modeliranje ženskih likova	8
2. 2 Analiza lika Ana Marije von Mitterer	9
2. 2. 1. „Različita lica“ Ana Marije von Mitterer	9
2. 2. 2. Ana Marija kao majka i supruga te kao konzulovica	19
2.2. Analiza lika gospode Daville.....	23
2.3. Analiza lika djevojke Jelke.....	30
2. 4. Analiza grupnih ženskih likova	35
3. Zaključak	39
4. Popis literature.....	41

„ [...] a »žena« je ovde složeni kulturni i društveni identitet, čije se značenje definiše u opoziciji prema »muškarcu«, [...]“¹

1. Uvod

Travnička hronika jedan je od opsežnijih Andrićevih romana koji tematizira stvarno povijesno vrijeme od 1806. do 1814. godine. Tijekom konzulskih vremena opisanih u romanu su u Bosni bila zastupljena dva konzulata, onaj francuski i onaj austrijski. Budući da su konzulati predstavljali dvije zapadne, tada u to vrijeme dominantne sile u Europi, nije teško za pretpostaviti kakav se sukob (i to na više razina) odigrao u to vrijeme na bosanskom tlu, odnosno u gradu Travniku. Tom gradu, ali i cijeloj Bosni, svojstven je kulturni identitet koji je, prije svega u usporedbi sa dva zapadnoeuropska kulturna identiteta (misli se ovdje na austrijski i francuski), u mnogočemu u opreci.

Usprkos tomu, motiv sukoba kulturnih identiteta i kultura općenito neće biti primarna tema ovog rada. Glavni zadatak rada je analiza pojedinačnih ženskih likova i grupe žena kao jedan identitet (ovdje se mislim na pripadnice određenih vjeroispovijesti) koji se pojavljuju u *Travničkoj hronici*. To je dakle analiza likova konzulica; gospođe Daville i gospođe von Mitterer; na koji način se one kao likovi afirmiraju u romanu, koje su njihove karakterne odrednice, što je to, što ih obilježava i zbog čega su one, kao ženski likovi, esencijalne za konstrukciju ovoga romana. U vezi s gospođom Daville će se posebna pozornost obratiti na njenu besprijekornu ulogu supruge i majke, dok će se analiza gospođe von Mitterer ponajprije baviti njenim „različitim licima“ odnosno opsesijama; na koji se način one manifestiraju i utječu na njen život u Travniku. Pored dvije konzulice analizirat će se i lik obične bosanske djevojke Jelke; što ona točno predstavlja u djelu, koja je njena uloga uz popratnu analizu scene sa Des Fossésom i njegovom kratkom analizom. Osim tri pojedinačna lika analizirat će se i grupni ženski likovi (s obzirom na njihove vjeroispovijesti) koji u tekstu funkcioniraju kao jedan lik jer se ni u kojoj sceni ne pojavljuju individualno već uvijek u skupini. Tu će se

¹ Zaharijević, Adriana: *Deregulacija temelja u Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2005, stranice 33-49, stranica 35

pokušati odrediti koja je njihova uloga u tekstu naspram ostalih ženskih likova i romana općenito.

Prije same analize likova dan je uvid u način modeliranja istim prema članku Kalezić-Radonjić, što bi čitatelju moglo olakšati način na koji promatra određeni lik, kao i pri utvrđivanju funkcije nekog lika. Prilikom analize likova, posebno što se tiče individualnih likova, dakle gospođe von Mitterer, gospođe Daville i djevojke Jelke, uzet će se u obzir i feministička književna kritika, posebno što se tiče određenog (patrijarhalnog) kulturnog modela u kojem su smješteni ovi ženski likovi. Pri tome će se analizirati na koji način taj kulturni model utječe na ponašanje i oblikovanje određenog ženskog lika odnosno njegova identiteta.

1. 1 Lik, karakter i identitet

Vrlo je bitno prije same analize ženskih likova iz *Travničke hronike* utvrditi značenje pojmova „lik“, „karakter“ te „identitet“. Pojam „karakter“ se može definirati kao aspekt koji ima „psihološki smisao, označujući skup relativno konstantnih osobina nekog pojedinca. To je značenje pojma karakter neophodno kada govorimo o karakteru kao izrazu individualiteta i vlastitosti, kada govorimo, dakle, u onom smislu u kojem nema nikakve mogućnosti da se karakter pomiješa s tipom čovjeka, temperamentom, ili čovjekom kao predstavnikom neke društvene profesije, klase, staleža i sl.“² Doduše, prilikom analize književnih djela odnosno analize likova određenog književnog djela „karakter se u svakoj analizi likova književnoga djela pokušava zahvatiti preko onoga što je u njemu u djelu rečeno; nabrajaju se njegove osobine, [...] ali takve osobine koje zapravo pripadaju ipak samo ljudskim tipovima, odnosno vrstama ljudi, a ne pojedincima kao pojedincima. Karakter, dakle, u ovom vidu analize prije »prepoznajemo« nego 'upoznajemo', ali ga ipak shvaćamo kao književnu tvorevinu, [...]“³ Pri tome je dakako teško postaviti granicu između ljudskog individuuma i tipa, bilo da se tu radi o zbiljskom ili književnom. S jedne je strane karakter „zadan književnosti kao izvanknjiževni element,“ a s druge „on ne nastupa u djelu kao čovjek uzet iz života, nego kao proizvod književne djelatnosti.“⁴ Naposljetku, može se zaključiti da je karakter „skup karakterističnih

² Solar, Milivoj: *Teorija proze*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1989, stranica 98

³ Ibid: stranica 99

⁴ Ibid: stranica 99

specifičnih obilježja nekog individuuma,⁵ pri čemu ta specifična obilježja u većini slučajeva stavljaju veći naglasak na psihičke osobine.⁶ (Pri tome se karakter treba razlikovati od tipa, gdje su određene osobine zajedničke mnogim likovima u različitim književnim djelima.)

Lik je s druge strane autentični identitet koji čitatelj promatra u realnom prostoru i vremenu, odnosno u prostoru i vremenu romana. Potrebno je nadalje naglasiti da likovi koji su sastavni dio jednog književnog djela ne mogu biti sagledani izvan konteksta istog; oni ne pripadaju vanknjiževnoj stvarnosti i nisu realne ličnosti u historijskom vremenu, već mogu biti „realne“ ličnosti samo u promatranom vremenu i prostoru pojedinog književnog djela. Oni su dakle neponovljene pripovijedne svijesti u prostoru i vremenu te samo u njemu mogu biti shvaćeni kao „realni“ identitet. Lik je dakle „u književnom djelu oblikovana osoba ili biće s prepoznatljivim ljudskim ili nadljudskim osobinama.“⁷ Za razliku od karaktera, tj. specifičnih osobina koje se mogu pridodati jedino ljudskom biću, lik u književnom djelu ne mora nužno biti čovjek, već i životinja, predmet, nešto abstraktno i sl. Nadalje lik je (za razliku od karaktera) bitno povezan sa načinom predstavljanja, fokalizacijom, preuzimanjem pripovijednih iskaza (bilo kao subjekt ili njihov objekt) te ga se može promatrati kao nositelja određenih funkcija.⁸

Nadalje treba napomenuti da, koliko god čitatelj poistovjećivao književne likove i njihove osobine sa osobinama stvarnih ljudi i u tom ih svjetlu i sagledavao, lik postoji samo i jedino u književnom djelu.⁹ No istodobno lik može prema Hamonu biti „[...] i čitateljeva rekonstrukcija i konstrukcija teksta (sam lik možda je samo poseban slučaj čitateljeve aktivnosti).“¹⁰ Čitatelj često određenog lika sagledava kao stvarnu osobu, koja je doduše smještena u unutarknjiževnu stvarnost, ali koja ga zbog svojih razmišljanja, pokreta i načina življena asocira na „likove“ (osobe) iz vanknjiževne stvarnosti.

Pitanje identiteta seže sve do klasične Antike pri čemu Aristotel identitet definira općenito kao „istost“ odnosno „kao nekakvu jednost bitka“. Vodeći se ovom jednostavnom definicijom

⁵ Fališevac, Dunja: Iz *Držićeve radionice: Oblikovanje karaktera*, Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 35 No. 1, 2009, stranice 83-111, stranica 85 (članak preuzet sa http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=108431, zadnji put pogledano 4.8.2015.

⁶ Pojam „karakter“ se pored psihološkog plana (kao skup psihičkih osobina) može sagledavati i na etičkom planu (kao npr. beskrakteran čovjek, bez moralni i sl. vrijednosti).

⁷ Solar, Milivoj: *Teorija proze*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1989., stranica 169

⁸ usp. Ibid: stranica 170

⁹ usp. Solar, Milivoj: *Teorija književnosti*, Školska knjiga Zagreb, 2001, stranica 57

¹⁰ Hamon, Philippe: Za semiološki status lika u *Autor, pripovjedač, lik* (priredio Milanja, Cvjetko), Svjetla grada, Osijek, 1999, stranica 433

koja seže u doba Antike, može se izvući zaključak da je identitet „karakter [ili bitak] koji pod različitim imenima ili aspektima, ostaje ista stvar.“¹¹

Postoje međutim čimbenici koji mogu pridonijeti konstrukciji, dekonstrukciji ili pak rekonstrukciji odnosno modificiranju nečijih identitetskih odrednica. Tako prostor, socijalno ili kulturno okruženje, rodna pripadnost ili spolnost mogu imati određeni stupanj učinka. Upravo će utjecaj tih odrednica biti polazna točka ovog rada, kako bi se utvrdilo na koji način kulturni i geografski prostor Travnika, socijalni status te rodne uloge odnosno spolna pripadnost imaju učinka na konstrukciju likova gospođe Daville, Ana Marije von Mitterer, djevojke Jelke i pripadnica određenih sociokulturoloških grupa (tj. pripadnica određenih vjeroispovijesti).

Prostor radnje kao jedna od okosnica stvaranja identiteta lika ili grupe likova može imati velik utjecaj na identitet; tako će se u ovom radu uzeti u obzir i kulturno značenje prostora Travnika koje će na žene, koje nisu isprva bile dio toga kulturnoga prostora, imati određeni utjecaj, bilo u negativnom, bilo u pozitivnom smislu. Isto tako će se prostor Travnika odnosno Bosne uopće na poseban način manifestirati kod Jelke i njezinog susreta sa Des Fossésom.

Uz sam geografski prostor bitno je napomenuti da njegov utjecaj nije uvijek isti; kao što određeni prostor nosi određeni kulturni identitet sa sobom, tako i vrijeme u kojem se određeni likovi nalaze ima svoje određene kulturne predispozicije, odnosno norme koje treba poštivati. Na taj način prostor i vrijeme obitavanja mogu oformiti određeni lik jer je on „neraskidivo povezan sa spoljašnošću i samo je apstraktno odvojiv od nje, izražavajući odnos spoljašnjeg, spoljašnjeg čoveka prema spoljašnjem svetu koji ga obuhvata, momenat ograničenja čoveka u svetu.“¹² Ta granica do koje je određeni lik pritisnut zbog vanjskog svijeta nije uvijek jasno određena niti je ultimativna; ona je različita, difuzna i pomjerljiva u odnosu na svakoga lika pojedinačno.

Osim prostorne i vremenske okosnice kao bitnih čimbenika pri stvaranju/razrušavanju identiteta bitno je spomenuti i rod odnosno spol lika. Muška ili ženska pripadnost lika može utjecati na način kako ta muška ili ženska osoba (odnosno lik) prihvaća vanjske prilike u kojima se našao/la. Ako se uzme u obzir samo npr. patrijarhalnost (o čemu će biti više diskusije u glavnom dijelu ovog rada, posebno kod analize scene između Des Fossésa i Jelke)

¹¹ Aristoteles, Ladan, Tomislav, Pažanin, Ante: *Metafizika*, Zagreb, Globus: Sveučilišna naklada Liber, 1988, stranica 45

¹² Bahtin, Mihail: *Autor i junak u estetskoj stvarnosti*, Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad, 1991, stranica 38

vidjet će se razlika u učincima tog „oblika rodovske zajednice u kojoj je osnovna društvena jedinica očev rod“¹³ na muške i ženske individue. „Ljudi se rađaju kao pripadnici muškog i ženskog spola, ali uče kako biti djevojčice i dječaci koji će postati žene i muškarci.“¹⁴ Tu dakle treba razlikovati rod od spola; spol se odnosi na biološki i genetski uvjetovane osobine dok je rod društveni konstrukt, odnosno rezultat oblikovanja određene društvene okoline i odgoja. Može se zaključno reći da se treba uočiti razlika između „navodno zadane, genetske, hormonalne i anatomske konfiguracije s kojom se rađamo,“¹⁵ dakle spola sa podjelom na *muško* ili *žensko*, i „društvom reguliranih vrijednosti, zadataka i ograničenja,“¹⁶ dakle roda koji ne mora nužno biti bipolaran i ne mora se uvijek podudarati sa rodom: „Rod, dakle, ne bi trebalo tumačiti kao stabilan identitet [...],“¹⁷ drugim riječima „ne slijedi nužno da će se žena ponašati 'ženski' (ženstveno), niti da će se muškarac ponašati 'muški': djevojčice nisu nužno brižne i suosjećajne, dok dječaci ne moraju biti agresivni i natjecateljski raspoloženi.“¹⁸ Rodne uloge su rezultat tih „društvom reguliranih vrijednosti, zadataka i ograničenja“ te će se u ovom radu prikazati na koji način određeni ženski likovi manifestiraju njima pridružene rodne uloge.

Zbog različitog učinka bilo koje okosnice (kulturne, vremenske ili prostorne) na mušku odnosno žensku individuu (ili grupu) kao lik nameće se i pretpostavka da će taj lik imati različitu funkciju. Analiza te funkcije, njeno prepoznavanje i tumačenje je, pored načina konstruiranja identiteta ženskih likova (bilo kao pojedinca, bilo kao grupe), središnja tema ovog rada, o čemu će biti više govora u sljedećem poglavlju. Tu će se dakle posebna pozornost obratiti na prostornu i vremensku okosnicu pri konstruiranju identiteta uzimajući u obzir i onu kulturnu odnosno religijsku te naposljetku i rodnu. Tu će se dakako sagledavati i utjecaj rodnih uloga koje često mogu biti i u obliku stereotipa. Zaključno se može reći da su

¹³ Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990

¹⁴ Klasnić, Ksenija, Rukavina, Izvor: *Dimenzije sociokulturnog i rodnog identiteta u Slavoniji u Gospodarske i kulturne odrednice regionalnog identiteta: zbornik radova sa znanstvenog skupa, Globalizacija i regionalni identitet 2011, Osijek 2011.* / urednici Šundalić, Antun, Zmaić, Krunoslav, Sudarić, Tihana, Sijek: Ekonomski fakultet, 2011, stranica 31

¹⁵ Čale Feldman, Lada; Tomljenović, Ana: *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Zagreb: Leykam international, 2012, stranica 39

¹⁶ Ibid: stranica 39

¹⁷ Citat od Butler, Judith: *Nevolje s rodom* preuzet iz Zaharijević, Adriana: *Deregulacija temelja u Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 33-49, stranica 45

¹⁸ Citat od Haralambos, Michael; Holborn, Martin: *Sociologija. Teme i perspektive* preuzet iz Polić, Milan: *Rod u dekonstrukciji i rekonstrukciji spola u Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 195-213, stranica 206

kod identiteta su bitne „identitetske odrednice seksualne orijentacije, rase, klase, nacije i lokacije.“¹⁹

2. Analiza ženskih likova u *Travničkoj hronici*

Prije analize ženskih likova valja skrenuti pozornost na vrijeme u kojem autor modelira svoje likove (o modeliranju likova bit će riječi u sljedećem potpoglavlju). Vrijeme u koje je smješten roman *Travnička hronika* obuhvaća sedam godina (1807–1814) koje se podudaraju sa vremenom napolenskih ratova, vrijeme kada je i katolička Crkva proživljavala duboke promjene jer je, premda je zadržala povlašteni položaj, stavljena pod državni nadzor. Upravo su ti ratovi i velike promjene u Francuskoj, želja za povezivanjem i boljim odnosima sa ostatkom Europe bili uzrok namještenja jednog francuskog konzula u bosanski grad, u grad u kojem žive četiri svijeta, različita po kulturi, vjeroispovijesti, običajima. Ne samo da su stranci „zatekli“ tako po svemu različit narod u Travniku, već su i Travničani bili suočeni sa različitošću pridošlica; to su ljudi iz različitih kulturnih sredina (Francuska i Austrija) koje kao reprezentativni centri formiraju određeni kulturni identitet (koji je kod nekih više ili manje naglašen, što će pokazati analiza ženskih likova). Autor dakle „vadi“ svoje likove iz tih kulturnih sredina, iz njihovog primarnog prostora koji je oblikovao njihov identitet, i smješta ih u „mirnu Bosnu“, prostor u kojem se ništa ne događa (jer ju ratovi zaobilaze), prostor dakle gdje se ti izmješteni likovi trebaju najprije adaptirati. Je li u likova prisutna želja za adaptacijom te koliki je stupanj iste pokazat će sljedeća potpoglavlja.

2.1 Modeliranje ženskih likova²⁰

Modeliranje ženski likova odnosno način na koji autor to radi je samo mali uvod u analizu istih. Kalezić-Radonjić tu najprije navodi epizodne likove koje naziva i plosnatima jer ih najčešće karakterizira samo jedna odrednica te ih se može stoga opisati u samo jednoj rečenici. Kao primjer takvih likova su grupni ženski likovi koju burno reaguju na dolazak

¹⁹ Čale Feldman, Lada; Tomljenović, Ana: *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Zagreb: Leykam international, 2012, stranica 22

²⁰ Prikaz načina na koji Andrić modelira svoje ženske likove u *Travničkoj hronici* preuzet je iz članka: Kalezić-Radonjić, Svetlana: Modelovanje ženskih likova u Andrićevoj *Travničkoj hronici* u *SIZE zero/mala MJERA II: Ženski lik u književnom tekstu*, Institut za crnogorski jezik i književnosti-Podgorica, Podgorica, 2011, stranice 27-37

konzulâ. Sljedeći stupanj je lik kao spoj dva ili više svojstava te on stoga nije više u potpunosti plosnat, no nije sasvim ni obao. Lik koji je primjer takvog modeliranja je lik djevojke Jelke, kojoj nije dano samo jedna funkcija i kod koje se donekle naziru i ostale karakterne odrednice. Uz ovaj stupanj modeliranja autorica navodi i lik gospođe Daville; lik koji je na sredini između plosnatih i oblih likova jer je zadobio obrise, koji ga vode ka okruglini; autor zalazi u njegovu unutrašnjost i vanjski izgled, no ne u istoj mjeri kao što je to slučaj sa likom austrijske konzulice, kod koje autor naglašava njenu dualističku prirodu i njegove karakterne crte.

2. 2 Analiza lika Ana Marije von Mitterer

2. 2. 1. „Različita lica“²¹ Ana Marije von Mitterer

„Već na prvi pogled videlo se da je to žena kojoj treba mnogo mesta u svetu. Bila je još lepa i mladolika, iako već malo suviše ugojena. Ceo njen lik: sjaj njene besprekorno bele kože, neobičan blesak očiju, čas zelenkastih, čas tamnozelenih, sjerih kao voda u laščvi, boja i način češljanja njene kose, njen hod i pokret i zapovednički način govora, sve je to unelo u Travnik prvi put nešto od one sile i gospodstva koje su Travničani u svojoj mašti pripisivali stranim konzulima.“²²

Ono što je zanimljivo kod ovog citata jest dio koji kaže da je to „žena kojoj treba mnogo mesta u svetu.“ To se prije svega odnosi na ono što se krije iza te zapovjednički ustrojene žene sa porculansko bijelom kožom; Ana Marija je žena kojoj treba puno prostora, prostora djelovanja i prostora gdje će se ona moći prepustiti svojoj imaginaciji, svojim iznova drugačijim opsesijama jer je ona „nejasna, nestalna i 'rdava',“²³ odnosno „bolesnic[a] kojoj su njena nastrana ćud i njeno ogorčenje bili dovoljni da u njima živi kao u svetu za sebe.“²⁴

Ti opisni pridjevi koje je Korać upotrijebio kako bi opisao konzulicu von Mitterer se odnose na njene mnogobrojne, nestalne, prolazne opsesije, koje često završavaju fatalno, kako po nju samu, tako i po njenog muža i kćerku, ali i ostale ljude u njenoj blizini. Njene opsesije su

²¹ Korać, Stanko: *Andrićevi romani ili svijet bez boga*, Prosvjeta, Zagreb, 1989, stranica 237

²² Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 124

²³ Korać, Stanko: *Andrićevi romani ili svijet bez boga*, Prosvjeta, Zagreb, 1989, stranica 237

²⁴ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 308

prolaznog karaktera i gotovo da su i nepovezane jedna s drugom (npr. opsesija životinjama ili čišćenjem te opsesija vjenčanjem Napoleona). Zbog te nepovezanosti odnosno zbog manjka sličnosti teško je odrediti zapravo kakva je Ana Marija, što ju zabavlja, što joj je hobi, što ju čini sretnom. Sva ova pitanja se mogu postaviti bilo kojoj osobi i često se dobije vrlo jednostavan odgovor na njih; nekome je hobi čitanje, nekoga plivanje čini sretnim i sl. Kod Ana Marije to nije slučaj. Naravno da je ona mentalno sposobna odgovoriti na bilo koje od ovih pitanja, no ono što je zbunjujuće i nejasno jest to, da će se njeni odgovori razlikovati od epizode do epizode, odnosno da će ovisiti o stanju u kojem se ona trenutno nalazi:

„Kao što često biva kod te vrste žena, s godinama su se javljale nove nastranosti. Ana Marija je sada (*odmah po dolasku u Travnik*) patila od manije preterane čistoće. [...] Pa bi onda nailazili dani kad je Ana Marija, odjednom obeshrabrena, gubila veru u ishod svoje borbe [...]. I sve se to ponavljalo, dok moć navike nije počela da čini svoje ili dok jednu maniju nije smenila druga.“²⁵

Epizode odnosno tijek razvoja njenih opsesija je bio ujednačen; najprije bi uslijedilo veliko ushićenje, moć i oduševljenje, a nakon toga razočaranje, bol, povlačenje u sebe i samodestrukcija. Općenito je svaka njena opsesija završavala bujicom riječi punih bijesa usmjerenih prema svome mužu, okrivljujući ga za sve (i opet ništa), moleći ga da ih odvede iz Travnika ili prijeteći da će ona sama otići. Stereotipno gledano, nije rijetkost da su se pripadnice ženskog spola često služile sauzama, plačom i jecanjem kako bi dokazale/postigle nešto:

„Štoviše, smatra se da one *govore* i *plaču* preko svake mjere, ili zbog toga što zlorabe te darove ili zbog toga što su im oni jedino što imaju. [...] Dakle, nije stvar u tome da ženama nije dostajalo govora i suza. Naprotiv, smatra se da se one njima i previše i pretjerano služe.“²⁶

O tome koliko su suze i govor (odnosno „besn[a] jurnjav[a] i gnevno caktanje potpetica po kući, [...] teške i ružne reči bez veze i logike, [...] tvrđenja bez osnova, [...] plač bez razloga, [...] mučn[a] svađ[a] bez kraja“²⁷) imale učinka i uspjeha kod pukovnika von Mitterera te je li Ana Marija namjerno i svjesno upotrebljavala suze i govor radi postizanja svoga cilja, teško je za odgonetnuti.

²⁵ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 126-128

²⁶ Bosanac, Gordana: Univerzalnost i rod u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, 23-32, stranica 24

²⁷ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 166

Dati odgovor na pitanje kakva je ovo žena, što ju obilježava prilično je složen proces jer je zapravo puno toga (a opet ništa nije) dio nje. Zbog njenih konstantno novih i različitih oduševljenja je teško za odgonetnuti tko je ona. Ako se i pokuša odgovoriti na to pitanje, postoji mogućnost da će ostati nedorečeno, da će se izreći samo dio istine o tome što je i kakva je ona:

„Zato načini postojanja gospođe von Mitterer govore da je ona reljefan lik. Ona [...] 'postaje i nestaje i ima različita lica'“.²⁸

Ta njena različita lica mogla bi se shvatiti i kao različiti elementi različitih identiteta, ukoliko bi se išlo do te krajnosti; jer ona je kod svakog od tih lica drugačija osoba; kod opsesije sa čišćenjem i pospremanjem ona je brižna žena/kućanica koja brine za dobrobit svoje obitelji ustrajući na higijeni, kod opsesije sa životinjama ona je moralno osviještena, puna simpatije i suosjećanja prema životinjama koje pate, kod opsesije sa različitim muškarcima ona je zanesena privlačnošću i muževnošću jačeg spola, a zaslijepljena vlastitom naivnošću i nemogućnošću samoobjektivizacije. Može se pridodati da se Ana Mariju „lišilo mogućnosti samo-izražavanja“ budući da ona ne može pronaći onu stvar (ili pak osobu) koja bi joj pružala unutarnje zadovoljstvo i prekinula njenu potragu za nekim novim opsesijama.

Te manije nisu samo usmjerene prema određenim aktivnostima ili predmetima, već i prema muškarcima koje ona susreće. Na taj način njene manije odnosno opsesije imaju utjecaja i na njen ljubavni život. Iako je Ana Marija udana žena i majka kćerke Agate, to ju ne sprečava da se zaslijepljena vlastitom naivnošću i zanosom oko nove stvari (u ovom slučaju muškarca) upušta u razne igre zavođenja, avanture, flertovanja i sl.

„Pisac je zamislio gospođu von Mitterer kao ženu patoloških sklonosti, koja u svom ponašanju prema muškarcima opisuje večito isti, morbidni krug. Gospođa von Mitterer se najpre zanese i oduševi na jedan duhovni način, ali čim dođe do nekog čudnog dodira, ona pada u ozbiljnu psihološku krizu i počinje da beži.“²⁹

Prvi slučaj njene opsesije muškarcima nalazimo u X glavi, gdje se opisuje kako je Ana Marija, po nagovoru svojeg muža pukovnika von Mitterera, od samog dolaska u Travnik počela obilaziti crkve i kapele u okolici darivajući ih vazama, vezovima i sl. Prilikom obilaženja i darivanja ona susreće fra Mijata Bakovića, mladića sklona maštanju na koga se

²⁸ Korać, Stanko: *Andrićevi romani ili svijet bez boga*, Prosvjeta, Zagreb, 1989, stranica 237

²⁹ Milošević Nikola: *Andrić i Krleža kao antipodi*, Slovo ljubve, Beograd, 1974, stranica 139

ustredotočila „sa celim zaštitničkim žarom za koji je bila sposobna i sa onom pola materinskom, pola ljubavničkom pažnjom koja tako lako dovodi do zabune i prisebnije i iskusnije muškarce“³⁰ i koju je mladi fratar sagledavao kao „priviđenje, neočekivano i divno, suviše lepo i veliko da bi mogao bez bola da mu se raduje.“³¹

Prema određenim seksualnim stereotipima žena bi trebala biti ta koja je slabija od muškarca (ne samo u fizičkom već i u emotivnom smislu), dok bi muškarac trebao biti dominantan i odosno njoj superiorniji. No proučavajući gore opisanu scenu ne samo jednog susreta između mladog fra Mijata i gospođe von Mitterer jasno je da su uloge zamijenjene; on kao slab, nestaložen mladić, koji nije navikao na takva „priviđenja“ kao što je to Ana Marija, ne može spriječiti da njeno flertovanje i šarmiranje, naređivanje i uopće samo pojavljivanje kod njega u župi ima snažan, ako ne i prevelik utjecaj na njega.

Ana Marija na mladog fratra ima dvojaki učinak; sa jedne strane ona je to slatko priviđenje koje je svaki put činilo da u njemu sve bljesne i procvate, a sa druge strane ga je uništavala ostavljajući iza sebe sivilo svaku put kad bi odjahala nazad u Travnik. Tu ona igra ulogu žene koja flertuje i koja kao lavica obilazi oko plijena, plijena koje je zapravo za nju (ali i za sve ostale žene) ne toliko zabranjeno koliko nedostupno voće. Ona se poigravala sa njim koristeći sve one ženske čari koje su joj dane znajući da nestaloženom i nesigurnom mladiću, koji je uz to još i fratar, ne treba mnogo *onog njenog* da ga pridobije i privuče k sebi. Može se reći da je snažna žena, kao što je to Ana Marija, izabrala očito lak plijen što radi moguće zabave, što radi sigurnijeg uspjeha u naumu koji čitatelju nije poznat. Tek povratak starijeg kapelana razrješava tu ljubavnu igru šaljući mladića natrag u manastir i govoreći Ana Mariji da više ne dolazi:

„Tako se spasio mladi kapelan iz Orašja od toga što je za Ana Mariju bila laka igra a za njega ozbiljna nevolja.“³²

Drugi muškarac u Ana Marijinom životu koji je postao njenom novom opsesijom je Des Fossés, mladić koji je stupio u službu prevoditelja u francuskom konzulatu u Travniku. Njihov prvi dulji susret i duži razgovor bio je prilikom sahranjivanja bolesnog dječaka iz obitelji Daville, gdje je Des Fossésu posebno za oko zapela njena blijeda i čista koža:

³⁰ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 218

³¹ Ibid: stranica 219

³² Ibid: stranica 221

„Defose je dugo posmatrao njene ruke. Koža na tim rukama bila je bleđa, ali pri kretanju i na pregibima preivala se zagasitim, bisernim sjajem kao jedna primetnim odbleskom nevidljivog i sasvim belog plamena. Nešto od toga belog sjaja ostalo mu je u očima celog dana.“³³

Prilikom prvog susreta sa Ana Marijom Des Fossésu je u sjećanju ostala njena vanjština; njezina koža, sjaj iste te aura koja kao da ju je okruživala. On se nije, prilikom upoznavanja sa konzulicom, interesirao za njeno obrazovanje, njene interese ili manire i sve ostalo što se krije ispod nečije vanjštine. Ne, Des Fossésa je kod Ana Marije privukao njen ženstven i privlačan izgled jer je ona ipak žena koja je „tako obdarena ljepotom, dražima i jedrinom, pomoću kojih može doći do onoga što joj treba,“³⁴ što je, u Ana Marijinom slučaju, nova igra zavodjenja, odnosno novi predmet/muškarac koji će biti dio njene opsesije. Ana Marija dakle za Des Fossésa nije bila ništa drugo do „objekt pogleda, [...] lijep objekt bez vlastitoga glasa, namijenjen tek pogledu muškoga promatrača.“³⁵ Njihovi susreti se nastavljaju u obliku jahanja, koje je izgledalo kao igra gdje jedno odmiče, biva uhvaćeno ili sustignuto od drugoga: „Jedno vreme bi [...] stajali u mestu pa bi se onda rastajali i posle kratko jahanja ponovo sretali, [...], da se opet rastanu pa opet ukrste na putu i nastave razgovor.“³⁶ Iako Des Fossés nije bio toliko nedostupan kao što je to bio mladi fratar (zbog svoje posvećenosti i predanju Bogu i Crkvi), on je s druge strane bio više zabranjen nego fra Mijat; on je bio pripadnik francuskog konzulata. Miješanje neke ljubavne igre u nepovoljne političke odnose između Austrije i Francuske, pa sa tim u vezi i između ova dva konzulata, imalo bi fatalan ishod po obje strane.

Kako je već opisano u citatu iz Miloševićeve knjige, Ana Marija ima već unaprijed, na psihološkoj razini, razrađenu mustru prema kojoj djeluje; najprije se zanese i vodi nekom zaslijepljujućom željom, potom stiže do vrhunca tog zanosa u kojoj obično druga strana napravi po njoj fatalnu grešku i na kraju se razočarana, uvrijeđena i odbačena vraća kući svome mužu govoreći u napadaju histeričnog bijesa pomiješanog sa tugom kako ju svi žele, a nitko ju ne voli. Može se zaključiti da je „s obzirom na psihološki portret Ana Marije isto tako bilo logično predvideti neizbežni prekid ove ljubavne idile.“³⁷ Zbog činjenice da je tijekom

³³ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 258

³⁴ Jurić, Hrvoje: Svijet kao samovolja i predrasuda u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, 49-65, stranica 58

³⁵ Spacal, Alenka: Pokušaj uspostavljanja autonomnog subjekta kroz autoportretni likovni izraz umjetnica (sa slovenskog preeveo Hajrudim Hromadžić) u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 279-293, stranica 286

³⁶ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 299

³⁷ Milošević Nikola: *Andrić i Krleža kao antipodi*, Slovo ljubve, Beograd, 1974, stranica 139

odnosno rasplet i početak Ana Marijinih opsesija uvijek isti, da je to već ustaljeni obrazac, može se donijeti sljedeći zaključak: „Andrić nas unapred obaveštava da prisustvujemo samo jednoj od mnogih i uvek istih scena koje gospođa von Miterer priređuje svome mužu i koje ne mogu doneti ništa dramatično i neočekivano.“³⁸ Time se zapravo scena nesuđene ljubavi između dvoje ljudi različitih nacionalnih pripadnosti lišava bilo kakve dramatičnosti, odnosno uskraćuje se čitatelju i onaj minimalni efekt iznenađenja jer:

„Pukovniku, dakle, nije bilo teško da uvidi šta se dešava sa njegovom ženom i da unapred predvidi ceo tok bolesti: zanos, oduševljenje duhovnim odnosom, razočaranje od grube muškarčeve želje za čulnim dodirom, bežanje, kriza, očaj: 'svi me žele a niko me ne voli' i na kraju zaborav i nalaženje novih predmeta oduševljenja i očajanja.“³⁹

Ako se usporede ove dvije opsesija sa dva različita muškarca, nije teško za uočiti da prva opsesija mladim fratrom nije imala ovakav fatalan završetak po Ana Mariju kao što je to imala opsesija sa Des Fossésom. Razlog tomu se može tražiti u činjenici da kod „igre zavodjenja“ mladog fratra nije došlo do rigorozne pogreške sa njegove strane, odnosno do „grube muškarčeve želje za čulnim dodirom“ jer je ta igra bila prekinuta od strane neke treće osobe, neke „više sile“ (povratak starijeg fratra) te je tako spriječen ponovni napad histerije kod Ana Marije. Međutim, Des Fossés je za razliku od svog prethodnika napravio kardinalnu grešku pokušavši jahanje, usputne razgovore i ono, što je za Ana Mariju bila samo igra, pretvoriti u nešto više:

„Ali pre nego što je mogla da se otme ili ma šta da kaže, ona ugleda rumeno mladićevo lice sasvim blizu svoga. [...] Ta velika crvena usta približavala su se njenim, sad već bez reči. Žena preblede, raširi oči kao da se odjednom probudila, htjede da ga odgurne, da beži ali je kolena izdadoše.“⁴⁰

Razlog zbog čega je to tako kardinalna greška, iako se ovdje radilo samo (ili tek) o poljupcu je taj, što su očekivanja različita i suprotstavljena; Ana Marija se poražena vraća kući i govori kako ju svi žele, a nitko ju ne voli. Ona dakle ne traži ono tjelesno što se odvija između muškarca i žene. Ona traži nešto, što je više i veće od toga i što nadilazi tu tjelesnost, je li to ljubav, puka (netjelesna) intimnost i privrženost, to nije poznato. No ono što je sasvim sigurno je to, da ona ne žudi za pukim tjelesnim dodirom i prostim fizičkim zadovoljstvom, već traga

³⁸ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 146

³⁹ Ibid: stranica 300

⁴⁰ Ibid: stranica 307

za nekim unutarnjim, duhovnim ispunjenjem. Sa druge strane tu je Des Fossés, mladić koji traga za novim iskustvima, koji je, što se tiče žena, još uvijek neiskusani i koju tu Ana Marijinu igru shvaća na potpuno drugačiji (stereotipno: „grube muškarčeve želje za čulnim dodirima“) način. On vidi da Ana Marija osjeća nešto prema njemu odnosno da pokazuje znakove simpatije te se „odlučuje na akciju“⁴¹ jer „zaljubljenost, fizička i duhovna privlačnost i ljubav (između muškarca i žene, dakako) – samo su varke pomoću kojih priroda pridobiva ljudsku jedinku za izvršenje svoga cilja, a to je produženje ljudske vrste.“⁴²

Iako je teško za povjerovati da je mladiću poput Des Fossésa prvobitna namjera upuštanja u flert sa Ana Marijom bilo produženje ljudske vrste, ne treba zanemariti činjenicu o seksualnom nagonu; on je obrazovani mladić iz urbane sredine koji je već imao iskustva sa flertovanjem, seksualnim odnosima i spolnim nagonom budući da on se on sam u jednom trenutku prisjeća večere „sa jednom glumicom, poznatom zbog svoje nastranosti“⁴³ te se prisjeća i ujakovih riječi: „–Vidim da si se zamočio, rekao mi je stari gospodin, –i da si počeo da lomiš vrat kao i ostali. Tako mora da bude, i neka bude. Samo ti jedan savet dajem: beži od lude žene.“⁴⁴ Na primjeru ovog citata može se iščitati kako Des Fossés ne samo da je imao određenih seksualnih iskustava, nego je imao iskustava i sa pružanjem određenih usluga u zamjenu za novac. To je jedan od prikaza muško-ženskih odnosa; do žene se može doći samo ako se plati. No sa Ana Marijom to nije tako, to je jedan drugačiji tip muško-ženskog odnosa; to je odnos jednog mladog muškarca iz postrevolucionarne Francuske, gdje građanstvo tek nastaje, i jedne žene sa psihičkim problemima iz Austrije, jednog drugog kulturnog centra. Doduše, autor nigdje u tekstu ne navodi da je Des Fossés i prije njihovih šetnji i druženja znao za Ana Marijine poteškoće.

Što se tiče Des Fossésove želje za (spolnim) kontaktom i općenito želje za tjelesnim dodirima (ne samo sa Ana Marijom već i sa Jelkom te „glumicom, poznatom zbog svoje nastranosti“) može se pridodati da je „u svemu tome ono navlastito njihovo, ono subjektivno, ipak [...] – drugorazredno. Naime, iako se instinkt, spolni nagon, prikriiven različitim maskama,

⁴¹ Milošević Nikola: *Andrić i Krleža kao antipodi*, Slovo ljubve, Beograd, 1974, stranica 139

⁴² Jurić, Hrvoje: Svijet kao samovolja i predrasuda u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 49-65, stranica 51

⁴³ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 309

⁴⁴ Ibid: stranice 309-310

pojedincu prikazuje kao njegov vlastiti interes, pa čak i ugoda, s pojedincem i njegovim interesima u biti nema ništa.⁴⁵

Nadalje, Ana Marija konačno tu otvara oči „kao da se odjednom probudila“, kao da je shvatila kakav učinak je njena igra imala i povlači se. Upravo taj opis njenom stanja „kao da se odjednom probudila“ ide u prilog tomu da je ona psihički nestabilan lik, da ne shvaća učinke i posljedice svojih radnji; kao da se nalazi u nekom drugom, dalekom svijetu, gdje vrijede samo njena pravila i samo se njena očekivanja poštuju i gdje se druga strana ne uzima u obzir. Ona uživa u toj psihološkoj igri zavođenja, flertovanja i promatranju kako muškarac tapka oko nje, no onoga trenutka kad fizički kontakt postane neizvjestan, ona uzmiče.

Ako bi se ovaj problem prenio na dublju razinu, njena nemogućnost ostvarivanja fizičkog kontakta sa nekim drugim muškarcem mogla bi biti povezana sa nemogućnošću ostvarivanja privrženosti i intimnosti (ne samo one tjelesne) sa vlastitim mužem, sa kojim je doduše imala fizički (spolni) kontakt: „[...] tvrdeći da ima smrtonosno gađenje prema tjelesnoj ljubavi i da svome mužu ne može u tom pogledu da prizna nikakva prava. [...] Posle toga, rodila im se devojčica.“⁴⁶ Njihov je brak, kako se može iščitati iz djela, bio suviše lako sklopljen: „Lepu, nešto suviše živahnu i romantičnu gospođicu Ana Mariju dali su bez oklevanja, nekako i suviše lako i brzo, neuglednom ali vrednom graničarskom oficiru sa periferije Carevine.“⁴⁷

Treći muškarac koji je doduše samo kratko bio dijelom Ana Marijine opsesije je zamjenik austrijskog konzula, von Paulić. Andrić za njega kaže da je „mladolik i stasit von Paulić, na dobrom konju, privukao [...] na sebe sve poglede i izazvao ljubopitstva i prikriveno divljenje i kod onih koji to nikada ne bi priznali.“⁴⁸ Uz ovakvo predstavljanje novog konzula nije nezamislivo da je nestabilna žena poput Ana Marije, željna pažnje i novih avantura, posegnula i za pažnjom pukovnika von Paulića, što i sam tekst potvrđuje:

„Ovakav kakav se odjednom našao u Travniku, pred usplahirenom Ana Marijom, fon Paulić je morao neminovno privući njenu pažnju i izazvati njeno uvijek isto i nikad nezadovoljeno osećanje ljubavnog divljenja i njenu mutnu želju za harmonijom duša. Ona ga je odmah

⁴⁵ Jurić, Hrvoje: Svijet kao samovolja i predrasuda u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 49-65, stranica 53

⁴⁶ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 123

⁴⁷ Ibid: stranica 121

⁴⁸ Ibid: stranica 378

nazvala 'Antinous u uniformi', što je pukovnik primio bez reči i promene na licu, kao stvar koja nema i ne može da ima nikakve veze sa njim i sa svetom oko njega.⁴⁹

Ono što je za Ana Mariju bilo novo i neobično, posve neočekivano jest da von Paulić nije pokazivao niti će pokazati ikakav interes za njene igre i pokušaje privlačenja pažnje, stoga „to je bio za nju jedan nov i naročito svirep način mučenja same sebe.“⁵⁰ Ona sama potvrđuje da razumije, vidi kako su odnosi između nje i drugih muškaraca dosad odvijali; da je uvijek „uspevala da muškarac učini korak napred ili korak unazad ili jedno pa drugo, a nikad nije bilo slučaja da ostane u mestu, ovako kao ovaj bezdušni Antinous pred kojim je ona sada izvodila svoju uzaludnu igru.“⁵¹

Ona dakle unatoč svojoj nemogućnosti da preuzme kontrolu nad tim opsesijama vidi kako se one odigravaju, kakve posljedice one imaju, što po nju, što po drugu stranu koja je uključena u tu njenu igru. Problem kod ove određene igre sa von Paulićem je što se Ana Marija prvi put susreće sa nekim tko je njoj superiorniji, odnosno tko je ima veću kontrolu nad svojim osjećajima i sposoban je oduprijeti se igricama zavodjenja jedne žene kao što je ona. Von Paulić je prikazan kao čovjek koji strogo razdvaja poslovno od emocionalnog odnosno privatnog i koji shvaća da je njegova dužnost usmjerena prema održavanju poslovnih, a ne emocionalnih veza te da je stoga i njegov dolazak u Travnik stroko poslovan i kao takav nepromjenjiv.

Budući da je uvidjela da von Paulić ne reagira onako kako je mislila da hoće, Ana Marija se počinje ponašati kao tvrdoglavo dijete vršeci (nepravedno) pritisak na svog muža, zagorčavajući svima u svojoj blizini boravak u Travniku posljednjih par dana da bi se na kraju „zlih očiju [...] oprostila uvredljivo hladno sa potpukovnikom pred opustelim Konzulatom, [...]“⁵²

Ono što je bitno za naglasiti na kraju poglavlja o opsesijama Ana Marije naspram ova tri muška lika jest to, da je svaka od tih „manija“ završila drugačije; situacija sa mladim fratrom je završena putem „više sile“ odnosno povratkom njegova nadređena, ljubavna igra sa Des Fossésom je prekinuta zbog neslaganja interesa odnosno očekivanja te je ta igra za Ana Mariju otišla korak predaleko, a igra sa von Paulićem s druge strane nije niti započela, za što je zaslušan sam von Paulić.

⁴⁹ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 382

⁵⁰ Ibid: stranica 382

⁵¹ Ibid: stranica 382

⁵² Ibid: stranica 383

Rasprava o njenom identitetu, uzimajući u obzir njene opsesije, bila bi utoliko lakša kad bi se njene opsesije nadopunjavale ili nadograđivale jedna na drugu. One se međutim međusobno isključuju, padaju u zaborav; dobiva se dojam da, kad jedna opsesija/manija prođe i druga nastupi, ova prethodna jednostavno nestaje i iščezava bez traga. Niti u jednoj se situaciji u djelu Ana Marija ne osvrće na svoja prijašnja „različita lica“, već ne posustaje, traži nove zanimacije, proživljavajući iznova i iznova različitu, ali u suštini istu stvar. U konačnici ona pada ničice, prepušta se hysteriji (mješavini tuge i bijesa) i doziva svog muža uvijek istim riječima: „Jozef, za boga miloga!...“⁵³ Upravo se tim riječima zatvara taj cikličan krug njene hysterije i oduševljenja; naprije zanos koji vodi prema određenom vrhuncu, na samom vrhuncu tog zanosa događa se kulminacija njenog zanimanja za određenu stvar odnosno ljubavne igre sa određenim muškarcem, a nakon čega dolazi (u gotovo svim slučajevima) do katastrofalnog raspleta prilikom kojeg se ona plaćući vraća kući okrivljujući muža i njegov premještaj u Travnik za sve loše što joj se događa ponavljajući pritom gore navedene riječi. Nakon toga slijedi zatišje pred buru, odnosno pred novo histerično oduševljenje nečim/ nekim novim.

Nadalje, javlja se još jedan problem prilikom tumačenja Ana Marijinih opsesija, a to je njihovo porijeklo; koji je njihov izvorišni problem, odnosno što je bio (ili još uvijek jest) okidač za njene opsesije i preuveličavanja. Autor ne daje nikakvo objašnjenje u samom djelu; Ana Marijino djetinjstvo je opisano u samo nekoliko rečenica te „potraga za potisnutom traumom iz djetinjstva ne dovodi do prizora teorijskog i terapijskog rješenja.“⁵⁴

Problem određivanja identiteta odnosno identitetskih odrednica gospođe Ana Marije von Mitterer možda leži u tome da „nedostaje momenat samorefleksije ličnosti koja postupa.“⁵⁵ Ana Marija ne promišlja o svojim postupcima niti prihvaća posljedice istih; ona se vodi trenutkom, uživa u trenutačnom zadovoljstvu nove igre zavodjenja ili nove opsesije (sve dok se ona odvija prema njenim željama). Vodeći se samo pretjeranim i nikad ne zadovoljenim oduševljenjem, Ana Marija unosi iracionalnost i „ženski nered“⁵⁶ u diplomatsku karijeru svoga muža, „a jednako tako uzrupira i odnose u koje bombastično ulazi i iz kojih se jednako

⁵³ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 166

⁵⁴ Čale Feldman, Lada; Tomljenović, Ana: *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Leykam international, Zagreb, 2012, stranica 63

⁵⁵ Bahtin, Mihail: *Autor i junak u estetskoj stvarnosti*, Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad, 1991, stranica 150

⁵⁶ Pateman, Carole: *Ženski nered: demokracija, feminizam i politička teorija*, prev. M. Paić-Jurinić, Ženska infoteka, Zagreb, 1998, stranica 24

intezivno povlači.⁵⁷ Taj „ženski nered“ je način na koji Ana Marija reagira na novu kulturnu sredinu, na grad Travnik i sve ostalo u njemu, koje je njoj nepoznato. U sljedećem će se poglavlju prikazati kako gospođa Daville reagira na tu istu sredinu te se može usporediti ta dva suprotna način reagiranja. Ovdje dakako treba naglastiti da način reagiranja nije način reagiranja kulture općenito, već da tu utječu i drugi faktori koji su oblikovali određeni lik. Nadalje treba naglasiti kako kulturna sredina iz koje je ona izmještena (Austrija) i kulturna sredina u koju je smještena (Travnik) nisu uzrok (ili okidač) njenih psihičkim poteškoćama, njene nagle i prevrtljive ćudi, njene želje za novim objektom zanimacije i pretjernanog oduševljenja; ona bi se jednako ponašala u bilo kojoj kulturnoj sredini jer su te poteškoće svojstvene njoj kao liku, a ne sredini u kojoj se nalazi odnosno u sredini u kojoj je odrasla. Zaključno se, što se tiče Ana Marijinih „različitih lica“, može reći da ona posjeduje „osjetljivu i krhku konstituciju žene, [...] sklonost sanarenju i lutanju misli“⁵⁸ te da „ona lako pobolijeva od prekomjernog osjećaja i bujne mašte.“⁵⁹ Upravo je zbog tog sanjarenja i tih prekomjernih osjećaja Ana Marija pripovjedno najzanimljiviji lik od svih ženskih likova u *Travničkoj hronici*; ti problemi navode čitatelja na daljne čitanje, propitivanje kako bi se došlo do razumijevanja njezina lika.

2. 2. 2. Ana Marija kao majka i supruga te kao konzulovica

Kao žena diplomata odnosno konzula Ana Marija je „javno angažirana i društveno prepoznatljiva.“⁶⁰ Ona se ne zatvara u sebe i kuću krijući se od ostatka svijeta nekim nevidljivim plaštem koji bi ju, kao ženu u patrijarhalnom društvu, odvojio od društvenih i političkih događanja; ona podiže taj plašt, hrabro istupa naprijed suočavajući se sa okrutnim i nepoznatim svijetom Travnika i Bosne: „Njezini postupci, raspoloženja i stavovi ne ostaju zatvoreni u mûku obiteljske zajednice, već se manifestiraju pred publikom.“⁶¹

Ono što nedostaje je popunavanje tog „muka obiteljske zajednice“ jer Ana Mariju ne definira niti jedna od odrednica koje se inače (prema patrijarhalnom kulturnom modelu) mogu

⁵⁷ Protrka Štimec, Marina: Ovo tursko i iracionalno. Orijent kao bolest, otrov i lijek u *Travničkoj hronici* Ive Andrića u: *Mjesto, granica, identitet : prostor u hrvatskoj književnosti i kulturi*: zbornik radova, ur: Lana Molvarec, Zagreb, 2014, stranice 129-146, stranica 141

⁵⁸ Čale Feldman, Lada; Tomljenović, Ana: *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Leykam international, Zagreb, 2012, stranica 62

⁵⁹ Ibid: stranica 62

⁶⁰ Milošević Nikola: *Andrić i Krleža kao antipodi*, Slovo ljubve, Beograd, 1974, stranica 141

⁶¹ Ibid: stranica 141

pridružiti suprugama i majkama. Njena kćer Agata stoji u sjeni roditelja; otac je nemoćan, nesiguran, hladan i povučen pred histeričnom, nestabilnom majkom koja ne pokazuje nikakvu majčinsku naklonost prema svom djetetu: „U stvari, to dete je bilo od početka ustrašeno i zbunjeno majčinim temperamentom i svim onim što se naslućivalo da se odigrava između oca i majke, i volelo je samo oca, i to jednom nemoćnom, pasivnom ljubavi.“⁶² Stoga Agata nije mogla razviti nikakav prislan odnos sa majkom, već je prepuštena samoj sebi pored nemoćnog oca i nerazumljive majke istraživala novi svijet u kojem se našla. Ona je, za razliku od svojih roditelja koji su dolazak u Travnik gledali kao nezasluženu i pretjeranu kaznu za neko nepočinjeno zlodjelo, osjećala nostalgiju prilikom odlaska iz Travnika uspoređujući ga sa Bečem:

„Ona je bila jedina koja je iskreno žalila što odlazi iz Travnika i napušta tišinu i slobodu bašte i doksata, što ide u veliki i nemili Beč u kome nema mira, neba ni vidika, u kome kuće već sa kapije imaju otužan zadah od kojeg se njoj srce steže i u kome će joj ova njena majka, koje se ona i u snu stidi, biti svakog minuta pred očima.“⁶³

Posebno zanimljiv jest izraz „ova njena majka“ koji u sebi može, zbog prirode odnosa između Ana Marije i Agate sadržavati tračak prijekora, zamjeranja i ljutnje.

Iz gore navedenog može se zaključiti da uloga majke dodijeljena Ana Mariji nije bila od iste iu potpunosti i ispunjena. Tako se neostvaren i hladan odnos između nje i vlastitog djeteta projicira i na ostalu djecu koju ona susreće:

„Vreme provedeno u društvu dece Ana Marija je smatrala izgubljenim. U prisustvu dece nju je mučila neka beskrajna pustoš i čamotinja. Ta nežna dečja tela, koja još rastu, odbijala su je kao nešto presno i nezrelo i izazivala kod nje osećanje fizičke nelagodnosti i nerazumljive bojazni. Ona se (ni sama ne zna zašto) stidela tog osećanja i krila ga pod slatkim rečima i živahnim klicanjem sa kojim je uvijek prilazila deci. Ali u sebi, duboko u sebi, ona se i gadila i pribojavala dece, [...]“⁶⁴

Dio „ona se stidela tog osećanja“ bi trebalo pobliže razmotriti i pokušati, barem koliko to ovaj rad dopušta, odgonetnuti razlog tog osjećaja stida. Uzimajući u obzir citat od Branke Galić koji kaže da sva patrijarhalna društva nastoje žene ograničiti na prostor doma i

⁶² Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 125

⁶³ Ibid: stranica 385

⁶⁴ Ibid: stranica 374

reprodukciju,⁶⁵ može se pretpostaviti kako se Ana Marija svojim ponašanjem i načinom razmišljanja ne uklapa u kulturni model sredine u kojoj se našla i njezina očekivanja; ona ne predstavlja klasični tip žene iz patrijarhalne sredine kojoj su djeca i briga o kućanstvu te mužu glavna preokupacija i neizostavni dio svakodnevice. Zbog neispunjavanja tih očekivanja kulturnog modela koja je zastupljen u Travniku nju obuzima osjećaj stida, moguće i osjećaj nelagode u prisustvu onih koji su ta očekivanja *ispunili*. Zbog toga ona u razgovoru sa gospođom Daville izbjegava teme o obiteljskom životu i djeci usmjeravajući ga na druge teme kao što je to npr. Napoleonovo vjenčanje radi izbjegavanja mogućeg konflikta, neslaganja ili čak prijekora.

Za Ana Mariju „nije cele te godine (*govori se o godini Napoleonova vjenčanja*) postojao Travnik ni sitni i mučki konzulski život u njemu⁶⁶ jer se ona oduševljavala uvijek „divnim, divnim i velikim stvarima koje se dešavaju.“⁶⁷ Očekivanja da ona vodi običan, miran i jednoličan obiteljski život, život brižne majke i supruge, ne mogu biti ispunjena s obzirom na to da ju se u nekim situacijama može promatrati kao jednu od fatalnih žena koje su „koketne, zamamne, agresivne, dijabolične“, one su, nositeljice 'iracionalnog potencijala' koji istodobno provocira i odražava emancipacijski potencijal, ali i nemogućnost ostvarivanja unutar granica doma i obitelji.⁶⁸ Za Ana Mariju je ono svakidašnje i uobičajeno jednostavno previše, dok je ono daleko, nedostižno, egzotično po njenoj mjeri.

Nadalje, bitno je naglasiti političku aktivnost Ana Marije von Mitterer. Pod „politička aktivnost“ Ana Marije misli se prije svega na njena obilaženja okolnih crkava i kapela, darivanja istih i pokušaja uspostavljanja koliko-toliko prisnog (u slučaju mladog fratra i preprisnog) odnosno diplomatskog odnosa sa vjerskim predstavnicima. Iako Ana Marija nije ponukana samom sobom da daruje okolne crkve i kapele, ona svjesno i spremno prihvaća tu političku zadaću koja joj je zadana od strane muža:

„Gospođa von Miterer je već od samog početka obilazila i darivala katoličke crkve i kapele po okolini Travnika. Nije to činila toliko po svojoj želi, koliko po nagovoru pukovnika, kome je to bilo potrebno da bi pojačao svoj uticaj na katolički kler i narod.“⁶⁹

⁶⁵ Galić, Branka: *Ženska tijela, reprodukcija i društvena stigmatizacija žena*, 2006 u *Kruh i ruže*, 30/2006, str. 23-33, stranica 33

⁶⁶ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 375

⁶⁷ Ibid: stranica 375

⁶⁸ Nemeč, Krešimir: *Femme fatale u hrvatskom romanu 19. stoljeća (geneza i funkcija motiva) u: Tragom tradicije. Ogladi iz novije hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995, stranica 58

⁶⁹ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 218

Iako je odgojena prema patrijarhalnom kulturnom modelu, u kojem žena nema tolike povlastice kao što to ima muškarac i gdje ženi nije dana velika politička moć ili funkcija, Ana Marija, kao žena koja je dio političkoga svijeta zbog zanimanja svoga supruga, jednako kao i gospođa Daville po nagovoru svog muža prihvaća tu zadaću, javno nastupa predstavljajući i predstavljajući se (na sebi svojstven način) Travniku i njegovoj okolini. Ana Marija nije dakle tip žene koja će biti zatvorena u kući brinući se za istu i za djecu te dvorište. Ne, ona izlazi u svijet i ponosno, ponekad čak i prkosno, mu se pokazujući. Osim što dariva fratre i okolne crkve, što ulazi sa njima u okršaje (i flertovanja), ona se upliće i u život Travničana:

„Ponesena svojom strasnom prirodom, ona (*Ana Marija*) se zauzimala za ove životinje u svima prilikama i na svakom mestu, bez mere i obzira, i tako išla u susret novim razočaranjima. [...] Obarala se na seljanke koje su preko ramena nosile piliće, strmoglavce obešene na noge. Zaustavljala je po varoši puna kola i pretovarene konje, tražila od seljaka da ih rasterete, da im namažu rane, poprave am koji ih bije ili kolan koji ih steže.“⁷⁰

Iako nije porijeklom iz svijeta u kojem se našla, to ne sprečava Ana Mariju von Mitterer da se upliće u njega, da ga pokušava promijeniti po svojem napatku, da unosi u njega dašak *sebstva*. Ne može se dakle reći da za Ana Mariju vrijedi da „je jedna od krunskih, još od antike naslijeđenih i kršćanstvom poduprtih ženskih vrlina, [...], bila upravo šutljivost.“⁷¹ Iako će i ova opsesija životinjana završiti na isti način kao i preostale, to ne sprečava Ana Mariju da pred Travničanima kaže ono što misli, da iziskuje, propitkuje pa čak i zapovjeda tamo gdje njena zapovijed, njen glas ništa ne vrijedi, bez obzira na njen status u društvu. Tu se zapravo vidi koliko je lik Ana Marije zapravo hrabar; ona istupa iz svoje sigurne zone ne obazirući (ili ne promišljajući) o posljedicama tog istupanja odnosno o posljedicama sukoba sa travničkim svijetom.

Iako se Ana Mariju ne može promatrati kao predstavnicu kulture iz koje potječe (pri tome se misli na austrijsku), vidljivo je ipak, prilikom sukobljavanja sa Travničanima, da se tu radi o dva suprostavljena svijeta:

„Konzulovica (*von Mitterer*) vrisnu, pritrča i poče suznih očiju da viče na kočijaša i seljaka. Seljak je opet podmetnuo kamen i zbunjeno gledao strankinju. Ali onaj Žvalo, onako znojnan i kivan na vola koji se pretvara da tegli, okrenu se celim besom prema konzulovici, otra znoj sa

⁷⁰ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 356

⁷¹ Čale Feldman, Lada; Tomljenović, Ana: *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Zagreb : Leykam international, 2012, stranica 26

čela savijenim kažiprstom desne ruke i otrese prema zemlji, opsova sirotnju i onoga ko je dade na svet, pa sa bičem u levoj ruci pođe pravo prema Ana Mariji: - Skidaj mi se s očiju bar ti, ženska glavo, i ne pristaj mi na muku, jer tako mi boga, ako te... [...] I, na kraju, glavna krivica je do njegove (*von Mittererove*) žene koja se [...] uplela u stvari u koje ne bi trebalo da se meša ni na koji način, [...].⁷²

Zanimljivo je na koji su se način dva seljaka nazvali Ana Mariju; za prvog seljaka ona je jednostavno strankinja- žena koja ne pripada toj zemlji, koju on u svojoj zemlji i kulturi ne prepoznaje i koja za njega, budući da je strana, nije od velike važnosti. Drugi seljak je Ana Mariju oslovio sa „ženska glavo“- on ne vidi strankinju, pripadnicu druge kulture, drugoga svijeta, on vidi samo ženu koja se upliće u njegove poslove, koja iziskuje nešto njemu nepojmljivo i kojoj tu, gdje se ona trenutno nalazi, nije uopće mjesto. Ona je dakle svojim javnim nastupom, bez obzira što on ovdje nije politički, iskoračila iz svoje sigurne zone austrijskog konzulata i umiješala se u travnički život; ona je napravila mali protest društvu koje „uvjetuje i normira stanovito spoznavanje“⁷³ tako što se, kao pripadnica ženskog spola, umiješala gdje „ženskoj glavi“ nije mjesto. Usporedi li se Ana Marija sa gospođom Daville, može se lako doći do zaključka kako je Ana Marija „neovisnij[a], samopouzdanij[a], veće odlučnosti i značaja nego 'normalne žene', manje strašljiv[a] i često nekonvencionaln[a].“⁷⁴

2.2. Analiza lika gospođe Daville

Analiza lika gospođe Daville bit će kraća negoli ona od gospođe Ana Marije von Mitterer iz tog razloga što se je analizi lika Ana Marije trebalo pristupiti iz više uglova da bi se pokušalo utvrditi na koji način njen lik funkcionira i što ga motivira. Kod gospođe Daville je analiza utoliko jednostavnija što ona nije kompleksan lik prožet psihičkim problemima i nestabilnostima poput Ana Marije. Iako ta dva ženska lika nemaju velike sličnosti među sobom, u ovom će se dijelu analize lik gospođe Daville često uspoređivati sa likom gospođe von Mitterer upravo iz tog razloga da bi se naglasila suprotnost među njima.

⁷² Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 358f.

⁷³ Čale Feldman, Lada; Tomljenović, Ana: *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Leykam international, Zagreb, 2012, stranica 38

⁷⁴ Citat od Showalter, Elaine: *The Female Malady* preuzet iz Matijašević, Željka: *Histerija i rod u Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 213-224, stranica 215

„Najveća radost čekala je Davila još pre jeseni. Nečujno i gotovo neprimećena stigla je gospođa Davil, sa troje dece. [...] Gospođa Davil bila je plava, sitna i mršava. [...] Iza njenog na prvi pogled neuglednog i beznačajnog lika krila se umna, trezvena i okretna žena snažne volje i neumornog tela. [...] Njen život, to je bila fanatična ali razborita i strpljiva služba kući i svojimima.“⁷⁵

Ono što bi čitatelju moglo zapasti za oko, nakon pročitane analize lika Ana Marije von Mitterer, jest suprotnost koja se krije u načinu kako su dvije konzulice došle u Travnik. Ana Marija von Mitterer je tako opisana kao „žena kojoj treba mnogo mesta u svetu“ te koja je donijela „u Travnik prvi put nešto od one sile i gospodstva koje su Travničani u svojoj mašti pripisivali stranim konzulima.“⁷⁶ Dok je gospođa Ana Marija von Mitterer odmah po dolasku u Travnik bila primjećena makar samo po svojoj pojavi i hodu, gospođa Daville, koja je došla u Travnik prije Ana Marije, nije ostavila takav dojam; ona se je više na tih, povučen i neprimjetan način pridružila svome mužu. Na samom načinu dolaska vidi se dakle da između ove dvije žene postoji velika razlika; ne samo u izgledu već se iz gore navedenih citata može iščitati i razlika u njihovim karakterima; dok je Ana Marija tražila pozornost, djelovala egocentrično i samoživo, gospođa Daville je više cijenila tišinu, povučenost te nije priželjkivala toliko pažnje poput Ana Marije.

Odmah po dolasku gospođa Daville je prionula na posao oko uređivanja kuće, dvorišta, bašte i svega ostaloga, ne iz puke manije kao što je to učinila gospođa von Mitterer, nego iz želje da ugodi ponajprije drugima, svome mužu i djeci, i da njima, svojoj obitelji, olakša život u Travniku. Prilikom čišćenja i adaptiranja njihovih života na novi život u nepoznatoj kulturi i nepoznatom mjestu gospođa Daville je „ne govoreći mnogo, ne žaleći se i ne tražeći ni od koga pomoći ni saveta, [...] radila od ranog jutra do neko doba noći.“⁷⁷ Čitatelj si može gospođu Daville zamisliti kao plahu, mirnu i povučenu ženu, koja svojim očima neprestano traži i stvara nove načine kako da svojoj obitelji olakša život i ugodi. Pri tome je njena kuća, u usporedbi sa kućom austrijskog konzulata, simbol ne samo čistoće (pri čemu se naravno ne aludira da je kuća gospođe von Mitterer bila prljava) nego i reda, sklada te ljepote.

⁷⁵ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 67

⁷⁶ Ibid: stranica 127

⁷⁷ Ibid: stranica 66

Upravo se zbog tih opisnih pridjeva koje je lako pridružiti liku gospođe Daville može „s pravom [...] reći da (*ona*) nema nijedne crte fatalnih i tragičnih žena iz Andrićevih pripovijedaka. Gospođa Daville oličava sitan porodični rad, patrijarhalni moral i vjersko dostojanstvo, ona je tip građanske žene sa svim vrlinama koje mogu da se nađu u dobroj građanskoj porodici.“⁷⁸ Nije teško za primjetiti da gospođa Daville u djelu predstavlja „zapadn[u] građansk[u] porodičn[u] kultur[u]“⁷⁹ te je upravo iz tog razloga uvedena kao lik jer, kako je je rečeno u prethodnom dijelu analize, na primjeru lika Ana Marije von Mitterer ne mogu se očitati neki specifični elementi zapadne kulture budući da je ona lik koji je zbog svojih problema svojstven sam za sebe. Gospođa Daville s druge strane nije takav lik; kao što i Korać u svome tekstu navodi, njen lik se može prepoznati kao žena koja potječe (iz bilo koje) dobre građanske patrijarhalne obitelji. Tu dakle, kao i kod gospođe von Mitterer, nije kulturna sredina imala odlučujuću ulogu; gospođa Daville mogla je biti smještena u bilo koju kulturu sredinu, ona bi jednako obavljala svoj posao majke i supruge, predano i savjesno brinući se o djeci i mužu, stavljajući njih i njihove potrebe na prvo mjesto. Upravo je to način reagiranja gospođe Daville kao „kućnog anđela“ ili „čuvarice ognjišta“ na travničku sredinu, što se uvelike razlikuje od načina reagiranja gospođe Daville. U skladu s tim je stupanj adaptacije kod francuske konzulice veći nego isti kod austrijske. Dok se gospođa Daville trudi upoznati i na što bolji način približiti travničkom svijetu, što zbog muževog diplomatskog položaja, što zbog svojih potreba kao domaćice, Ana Marija von Mitterer ne pokazuje iste namjere; ona je ostala u svoj svijetu, obazirući se pritom samo na vlastite potrebe i želje.

Na primjeru gospođe Daville ali i cjelokupne obitelji Daville može se dakle primjetiti „jednostavnost i veličin[a] porodičnog života francuskog konzula i njegove žene.“⁸⁰ Gospođa Daville se vrlo rijetko u djelu pojavljuje, a da nije okružena djecom, baštom ili nečim drugim vezanim za kuću ili obitelj. Ona je žena koja je posvećena svome poslu odnosno pozivu majke, supruge i domaćice te su vrlo rijetke situacije u kojima ona izlazi iz tih okvira. Kao suprug i majka u patrijarhalnom kulturnom modelu ona preuzima brigu oko muža i djece na sebe upoznavajući se odmah pri dolasku sa lokalnom kuhinjom, novim začinima i raznim načinima pripremanja i spremanja namirnica.

⁷⁸ Korać, Stanko: *Andrićevi romani ili svijet bez boga*, Prosvjeta, Zagreb, 1989, stranica 193

⁷⁹ Ibid: stranica 193

⁸⁰ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 195

Autor se dakle ovdje priklanja „patrijarhalnoj idealizaciji žene kućnog anđela“⁸¹ kojoj je podarena šutljivost, „jedna od krunskih, još od antike naslijeđenih i kršćanstvom poduprtih ženskih vrlina.“⁸² Unutar svog doma, za obiteljskim stolom gospođa Daville sudjeluje „svojim kratkim i stvarnim primedbama“⁸³ u razgovoru gdje se govori „o kuhinji, izazivaju se sećanja na jela i vina raznih krajeva Francuske, čine se poređenja sa turskim načinom ishrane, žali se što nema francuskog povrća, francuskih vina i začina.“⁸⁴ Nije teško za uočiti kako su ovo kulinarske teme kojima iskusna domaćica poput gospođe Daville vrlo lako može pridonijeti.

Nadalje, na nekoliko mjesta u djelu čitatelj prati gospođu Daville kako obavlja poslove vezane za diplomatsku karijeru svog muža. Ona, jednako kao i gospođa von Mitterer, obilazi i dariva okolne crkve i manastire:

„Uopšte, gospođa Daville nastojala je da stvori i održi što bolje veze sa dolačkim župnikom, sa fratrima u Gučoj Gori i njihovim narodom. I pored svih teškoća, neznanja i nepoverenja na koje je nailazio, Davil se nadao da će, pre nego austrijski konzul stigne u Travnik, uspeti da bar preko svoje pobožne i pametne žene osigura neki uticaj na fratre i katolički svet.“⁸⁵

Prije ovog citata prethodilo je popuštanje crkvenih predstavnika i njihovo dopuštenje da žene mogu ići raditi kod francuske konzulice. To je bio rezultat njenog učestalog posjećivanja i darivanja okolnih crkava te se tako gospođa Daville u njihovim očima pokazala kao „prava katolkinja.“⁸⁶ Da se naslutiti da gospođa Daville nije darivala i obilazila okolne crkve samo zbog poboljšanja muževog političkog položaja u Travniku, već i radi toga što je trebala omekšati fratre da popuste i konačno dopuste ženama da idu raditi kod nje. Tu se dakle nije krio samo interes francuskog konzula Davillea već i nje same; njoj je kao ženi konzulici ali prije svega kao domaćici bila potrebna posluga te je stoga morala, sebi kao ženi na određenom položaju prikladan i uspješan način, intervenirati da bi postigla svoj cilj. Ona se dakle kao i Ana Marija upušta u političke poslove, no svakako na primjereniji način od Ana Marije (čije je darivanje okolnih crkava preraslo u igru zavođenja mladoga fratra).

⁸¹ Protrka Štimec, Marina: "Ovo tursko i iracionalno". *Orijent kao bolest, otrov i lijek u Travničkoj hronici Ive Andrića*, u: *Mjesto, granica, identitet : prostor u hrvatskoj književnosti i kulturi*: zbornik radova, ur: Lana Molvarec, Zagreb, 2014, stranice 129-146, stranica 141

⁸² Čale Feldman, Lada; Tomljenović, Ana: *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Leykam international, Zagreb, 2012, stranica 27

⁸³ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 153

⁸⁴ Ibid: stranica 153

⁸⁵ Ibid: stranica 71

⁸⁶ Ibid: stranica 67

Pored darivanja okolnih crkava i manastira gospođa Daville pokušava dogovoriti da u Travnik, točnije u Francuski konzulat, bude namješten stalan i plaćen kapelan. Iako je sam konzul Daville pokrenuo taj postupak (radi uvjeravanja fratara da su optužbe o bezbožnosti francuskog režima netočne), on je ipak odlučio da je upravo njegova žena bolji odabir za razgovor sa fra Ivom:

„Kako nije bilo odgovora, trebalo je o toj stvari gospođa Davil da govori sa fra Ivom i da ga i usmeno uveri o tome kako bi dobro bilo da fratri odrede jednoga od braće za kapelana i da uopšte promene svoje držanje prema Francuskom konzulatu. Gospođa Davil je otišla jedne subote posle podne u Dolac, praćena ilirskim tumačem i kavazom.“⁸⁷

Zbog pobožnosti svoje žene koja je odgojena od strane ujaka biskupa konzul smatra kako je primjerenije da njegova žena osobno posjeti fratra i izvijesti ga o daljnjem toku događaja. Ovdje gospođa Daville nije samo požrtvorna majka i uslužna domaćica već i francuska konzulica koja spremno preuzima na sebe svoju dužnost (ili dužnost za koju njen suprug misli da bi trebala ona obaviti). Ovaj posjet fratra i crkvi nije radi njene osobne potrebe kao domaćice ili majke već radi njene potrebe kao žene francuskog konzula kojem je u cilju da održi i uspostavi što bolje veze sa vjerskim predstavnicima.

Pored političke aktivnosti gospođe Daville te njene uloge kao supruge i majke potrebno je naglasiti još jedan aspekt vezan uz njen lik, a to je nedostatak osobnog imena. Dok autor austrijsku konzulicu von Mitterer vrlo često oslovljela sa osobnim imenom ili čak na nekim mjestima i sa „ta žena“, francuska konzulica biva oslovljena jedino sa „gospođa Daville.“ Ako se uzme u obzir činjenica da suprug te iste konzulice na gotovo svim mjestima u djelu biva oslovljen prezimenom umjesto osobnog imena, nije teško za zaključiti kako je identitet gospođe Daville neposredno determiniran muževim prezimenom. Za razliku od Ana Marije von Mitterer, gdje autor daje puno ime i prezime, čitatelju osobno ime gospođe Daville ostaje nepoznato. Stoga nije teško za primjetiti da gospođa Daville ne samo da je u određenoj mjeri determinirana muževim prezimenom odnosno njegovim identitetom koji se krije iza toga imena već i da ona zauzima „objektnu ili pomoćnu poziciju žene“⁸⁸ odnosno da je „viđen[a] tuđim (muškim) pogledom.“⁸⁹ Dok dakle francusku konzulovicu određuje samo to što je

⁸⁷ Ibid: stranica 316

⁸⁸ Čale Feldman, Lada; Tomljenović, Ana: *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Leykam international, Zagreb, 2012, stranica 176

⁸⁹ Fribec, Slavica Jakobović: Imenovanje, ženski subjekt/ivitet i orođenje čitanje literature. Ženski mjestopis Jasenke Kodronja u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodmja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 257-278, stranica 264

supruga i majka djece francuskog konzula, liku austrijske konzulice je „pridruženo dvostruko ime u skladu sa njenom naglašeno dualističkom prirodom, [...] koje pažljivo dovodi u vezu sa karakternim crtama koje ga određuju.“⁹⁰

Druga razlika između dvije konzulice jest njihov odnos prema obitelji, odnosno mužu i djeci. Kako je već naglašeno u prethodnom poglavlju, Ana Mariju von Mitterer se ni u kojem pogledu ne može promatrati kao nekakvu idealizaciju majčinstva ili bračnog partnera. Gospođa Daville s druge strane predstavlja upravo to; ona je brižna majka i supruga te predana domaćica. Raskorak u stavovima prema obitelji može se prikazati na svega dva primjera: Prvi bi bile dvije scene koje se događaju u istom trenutku ali u dva različita konzulata. Dok u jednom austrijska konzulica ponovno bijesni na svoga supruga nedajući mu mira nakon napornoga dana, okrivljujući ga za sve i opet ništa, u francuskom konzulatu nježna i plaha žena mirnim glasom zove muža na spavanje:

„Ona (*gospođa Daville*) je već spremna za spavanje. [...] Maločas je prekrstila pospalu decu i zadanela čvrsto pokrivač oko njih, zatim je na kolenima izgovorila starodnevnu večernju molitvu, [...]. Sad je, sa svećom u ruci, pomolila glavu kroz poluotvorena vrata. – Dosta je, Žane. Vreme je spavanju. Davil je umiruje pokretom ruke i osmejkom i šalje da legne, [...].“⁹¹

„Iz toga prijatnog polusna trgoše pukovnika sitni i oštri koraci sa dugačkog hodnika, koji su se primicali kao grmljavina iz daljine. Odjednom se naglo otvoriše vrata. Uzbuđeno i hučno upade gospođa von Miterer. Odmah se soba ispuní dahom oluje i vazduh mnoštvom nepovezanih i razdraženih reči, koje je žena prosula još sa vrata i koje su se mešale sa udarcima njenih potpetica po golom podu.“⁹²

Iz samo ova dva citata o dvije različite situacije koje su se odvijale u istome trenutku, samo na različitim mjestima, može se pretpostaviti kakve su po karakteru ove konzulice; s jedne strane tu je Ana Marija von Mitterer, koju karakterizira promjenjiva ćud popraćena raznim opsesijama, a sa druge nježna i plaha gospođa Daville.

Drugi primjer razlike je situacija u kojoj dvije konzulice zajedno sjede u kući francuskog konzulata i razgovaraju o Napoleonovom vjenčanju, još jednoj od Ana Marijinih opsesija.

⁹⁰ Kalezić-Radonjić, Svetlana: Modelovanje ženskih likova u Andrićevoj Travničkoj hronici u *SIZE zero/mala MJERA II: Ženski lik u književnom tekstu*, Institut za crnogorski jezik i književnosti-Podgorica, Podgorica, 2011, stranice 27-37, stranica 32

⁹¹ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 157

⁹² Ibid: stranica 165

Dok Ana Marija ponovno biva očarana nečim novim, egzotičnim i velikim, gospođa Daville ne dijeli istu naklonost prema takvim stvarima:

„Gospođa Daville je želela, već iz učtivosti, da ne izostane potpuno za gospodom fon Miterer i da i ona kaže nešto lepo i prijatno. Za nju su postupci i navike vladalaca i velikih личности bile ustvari tuđe i daleke i o njima ona nije imala prave predstave ni umela da kaže nijedne reči, sve i kad bi htela da laže i da se pretvara.“⁹³

Gospođa Daville ne dijeli dakle sa austrijskom konzulicom istu fascinaciju velikim stvarima, što ju u velikoj mjeri čini vrlo različitom od nje. Ana Marija je žena koja nerijetko izlazi iz svojih okvira, koja iznova traži nove predmete oduševljenja (ili opsesija) i zanosa. Gospođa Daville pak uživa u miru i tišini svoje bašte, prepuštajući se mirisu cvijeća neskrivajući svoje oduševljenje nečim tako jednostavnim i malenim, a opet velikim i bogatim kao što je običan cvijet. Dok se Ana Marija zanosi velikim carskim vjenčanjem u dalekoj Francuskoj, gospođa Daville svoje zadovoljstvo, mir i oduševljenje pronalazi u prostoj kitici cvijeća u svojoj maloj bašti u gradu Travniku. Tako se Ana Marija oduševljavala uvijek nečim nepoznatim i velikim, a izvor zanosa i oduševljenja za gospođu Daville je bilo ono što je u direktnoj povezanosti sa onim što je njoj najmilije; njena obitelj i dom:

„Da bi ipak nešto kazala, ona ispriča Ana Mariji svoj plan sa novom vrstom naročito punih zumbula, objašnjavajući oduševljeno kako će izgledati četiri leje raznobojnih zumbula koje će se protezati sredinom cele velike bašte.“⁹⁴

Nadalje, može se reći da gospođa Daville nije osobito uživala u društvu gospođe von Mitterer jer je njene dolaske i razgovore primala kao „rirodnu smetnju ili nepogodu“⁹⁵ posebno jer je Ana Marija sva u zanosu pričala o egzotičnim i dalekim stvarima, a gospođa Daville „gledala [...] i slušala bez znaka razumevanja.“⁹⁶ Ti posjeti nisu za gospođu Daville predstavljali izričito zadovoljstvo, no ona je znala da mora iz pristojnosti, no prije svega zbog diplomatskog položaja svoje obitelji na neki način pridonijeti razgovoru.

Zaključno se može još dodati da je gospođa Daville prikazana kao najpozitivniji lik u djelu, što ona svojim temperamentom, načinom odnošenja prema drugima i razmišljanjem i pokazuje, prije svega ukoliko ju se uspredi sa Ana Marijom. Tu se naravno ne sugerira da je

⁹³ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 373

⁹⁴ Ibid: stranica 373

⁹⁵ Ibid: stranica 371

⁹⁶ Ibid: stranica 368

Ana Marija negativan lik u odnosu na gospođu Daville, nego da je ona jednostavno u određenoj mjeri manje pozivitan i *skladan*. Ona je prikazana prototipno kao lik žene čuvarice, što opet dovodi u vezu s patrijahalnim kulturnim modelom koji ženu smiješta u kuću i oko djece. Iako je gospođa Daville prikazana kao najpozitivniji (ženski) lik, ona nije zanimljiva kao Ana Marija, koja svoju „zanimljivost“ duguje svojim poteškoćama; gospođa Daville je lik koji nema problema, lik čiji je život obilježen harmonijom.

2.3. Analiza lika djevojke Jelke

Treći samostalni ženski lik je djevojka Jelka, koja se pojavljuje u svega par navrata i to prilikom susreta sa Des Fossésom u kući francuskog konzulata. Iako su se ti susreti odigrali na tek nekoliko stranica od ovako opširnog djela kao što je to *Travnička hronika*, oni ipak sadrže u sebi određenu poruku, do koje će se pokušati doprijeti ovom analizom. Budući da je gotovo nemoguće analizirati lik djevojke Jelke bez njegovog povezivanja sa likom Des Fossésa, koji je opet s druge strane povezan sa likom Ana Marije von Mitterer, napraviti će se u nekoliko navrata usporedba lika djevojke Jelke i lika austrijske konzulice i to iz perspektive mladoga konzula. Razlog tomu je to što čitatelj ne doznaje puno od samog lika djevojke Jelke, ona izgovara tek jednu rečenicu u cijelome djelu te je stoga nužno analizi pristupiti iz drugog ugla.

Autor djevojku kršćanske vjeroispovijesti uvodi u djelo kao jednu od sluškinja odnosno djevojaka koje su plele ili vezle „na širokoj divanani, ispod prozora, sedele [...], pognute nad radom, i tiho pevale.“⁹⁷ Radoznalost, želja za upoznavanjem novoga, egzotičnoga ali i želja za ženskim dodirima ponukala je mladog Des Fossésa da se zagleda u mladu djevojku. Autor ju opisuje kao „kći jednog mladog trgovca koji je imao u Dócu skromnu kuću, punu dece. Teška i gusta 'krkma' njene smeđe kose padala joj je do iznad očiju. Po nečem neodređenom, što je bilo u vezi i sa njenim odevanjem i sa njenom lepotom, odvajala je od ostalih devojaka.“⁹⁸

Osim što se Jelka po svom izgledu i samom svojoj pojavom izdvajala od drugim, barem prema riječima mladića, nužno je za daljnju analizu nakratko sagledati i sam lik Des Fossésa.

⁹⁷ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 222

⁹⁸ Ibid: stranica 222

Iako je njegov lik već bio spomenut prilikom analize lika gospođe von Mitterer, ovdje se Des Fossés ne treba promatrati samo kao mladić željan novih iskustava, bilo da se to odnosi na neku žensku osobu, novo putovanje ili upoznavanje nepoznatoga. U slučaju djevojke Jelke naime potrebno je njegov lik promatrati i kao produkt onoga odakle on potječe; njega je autor predstavio kao lik koji sadržava u sebi puninu svog identiteta, sa jasnim ciljevima i stavovima oblikovanim plodovima Francuske, zemlje gdje se u to vrijeme tek formiralo građanstvo, i njene revolucije:

„Ali pred njim (*Davillom*) je, kao stalna opomena, stajao taj mladić oštra pogleda, hladan i čulan, lak i pun samosvesti, neopterećen obzirima ni sumnjama, gledajući sve stvari oko sebe gole, onakve kakve su, i nazivajući ih bezobzirno pravim imenima. Pored sve darovitosti i lične dobrote, to je bio čovek novog pokolenja, [...]. To je, dakle, plod revolucije, slobodni građanin, novi čovek, [...].“⁹⁹

Na ovaj način je Daville opisao Des Fossésa; pripadnik nove generacije, koji hrabro istupa i bez ustručavanja postavlja nova pitanja bezobzirno tražeći i odgovore na njih, vječno u potrazi za novim saznanjima, avanturama, koji bez oklijevanja javno iznosi svoje stavove ma o čemu te koji bez ustručavanja poseže za stvarima koje mu se čine privlačnima. Jedno takvo posezanje je već opisano u dijelu o liku Ana Marije von Mitterer, gdje se moglo vidjeti da se Des Fossés bez ustručavanja upušta u (potencijalnu) ljubavnu avanturu sa ženom koja ne samo da je udana, već je i *protivnikova* žena, žena austrijskog konzula. Tu se vidi slobodan seksualni nagon koji je prisutan kod Des Fossésa, koji se ne ustručava, već traži svoje ispunjenje bilo da je to „glumic[a], poznat[a] zbog svoje nastranosti“ ili žena udana za austrijskog pukovnika odnosno austrijskog konzula.

Stoga ne iznenađuje činjenica da je mladi konzul pokušao započeti novu romansu, no ovoga puta sa djevojkom koja nije sa Zapada odnosno nije dio urbanog načina života i kulture kao što je to već spomenuta glumica ili austrijska konzulica. Jelka je suprotnost ove dvije žene; ona je porijeklom iz Bosne, odgojena daleko od velikih gradova Francuske i Austrije. Ljubavna romansa sa njom se Des Fossésu čini primamljivom i iz daljine lijepom, obećavajućom, no ona je ustvari nedostižna, kažnjiva, protivi se pravilima patrijarhata¹⁰⁰ u kojem je Jelka odrasla te je stoga, i prije nego što započne, osuđena na propast. Ipak, dâ se iz Jelkinog ponašanja prema Des Fossésu naslutiti da i ona gaji određene simpatije:

⁹⁹ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 80

¹⁰⁰ Ne tvrdi se dakako da Des Fossés nije odgojen prema istom kulturnom modelu kao Jelka, no utjecaj tog modela se jače razaznaje na ženskim osobama.

„Iznenaden, mladić se zagleda u to lice i vide kako ta snažna usta lako zadrhtaše na krajevima, kao od uzdržanog plača, dok su smeđe oči sjale osmejkom koji nisu mogle da sakriju. [...] Da bi sakrila oči koje su se smešile i usta oko kojih je igrala jedva primetna plačevna crta, devojka opet obori glavi i pokaza ponovo svoj beli vrat u smeđoj kosi.“¹⁰¹

Između njih dvoje se dakle odvijala jedna vrsta igre, „a svaka igra ima težnju da se nastavi i produži. [...] Tako se beznačajne reči, dugi pogledi i nesvesni osmejci povežu u siguran most koji se sam gradi.“¹⁰² Taj „siguran most“ bio je povod odnosno poticaj mladom konzulu, „usamljenom i željnom čoveku,“¹⁰³ da pokuša skratiti tišinu i otjerati usamljenost koja ga okružuje kao gusta magla otkako je došao u Travnik. Iako na prvi pogled ne bi trebalo biti nikakve prepreke jednoj novoj ljubavi između dvoje mladih ljudi, ta ljubavna igra je završila i prije nego je započela.

Kao i kod pokušaja da započne ljubavnu avanturu sa Ana Marijom von Mitterer tako su i ovdje ovo dvoje ljudi različito razmišljali, što je opet produkt kulture u kojoj su odgojeni. Već je rečeno da je Des Fossés mladić slodobnoga duha, koji bez ustručavanja pruža ruku prema onome što pobuđuje njegov interes u nadi upoznavanja, istraživanja i sl. Jelka, kao djevojka odgojena u patrijarhalnom kulturnom modelu, ne može si dopustiti takav luksuz kao Des Fossés. Ona, za razliku od njega, mora misliti na posljedice koje bi njeni postupci mogli izazvati i na koji bi način to utjecalo na druge. Ona ne odguruje njega od sebe zbog sebe same, zbog manjka interesa, privrženosti pa čak i seksualne privlačnosti već zbog onoga „što će selo reći.“

„[...] preklinjala ga je da bude čovek i da je poštedi, da je ne upropašćuje, jer ona sama ne može da se brani od onoga što je naišlo na nju neodoljivo kao smrt, ali teže i strašnije od smrti. Zaklinjala ga je majčinim žuvotom i onim što mu je najmilije, i samo je ponavljala glasom odjednom promuklim od strasti i ganuća: – Nemoj, nemoj...!“¹⁰⁴

To „neodoljivo kao smrt, ali teže i strašnije od smrti“ je čisti seksualni nagon koji ona osjeća, koji joj prožima tijelo, ali kojemu se ona, za razliku od mladića koji leži do nje u debelom i starom kruškinom deblu, ne smije prepustiti jer se to protivi pravilima odnosno očekivanjima kulturnog modela. Jednom *okaljana*, ona više ne *vrijedi* i ne može, kao buduća supruga i majka, pridonijeti tradiciji, nastaviti obiteljsku lozu i ispuniti sva ostala očekivanja od nje kao

¹⁰¹ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 223

¹⁰² Ibid: stranica 223

¹⁰³ Ibid: stranica 223

¹⁰⁴ Ibid: stranica 226

mlade žene jer „se životni poziv žene iscrpljivao u ulozi majke i supruge – sve su to društvene, a ne biološke činjenice, i sve stoje u vezi s jednim tipom društvene stratifikacije, koja je u neposrednoj vezi sa patrijarhalnim poretom“¹⁰⁵ te se može reći kako su „spolne razlike sistematski zadirale u društvo u kulturu i pri tom uzrokovale nejednakost između žena i muškaraca, [...]“¹⁰⁶

Ukoliko se uzme samo tjelesnost i seksualnost u obzir, bez kulturološke pozadine, ništa ne stoji na putu jednoj ljubavnoj priči između jedne djevojke i jednog mladića. No ono što je kao nevidljiva ruka zabranilo da ono što su u srcu i tijelu osjećali bude provedeno u djelo jest očinska ruka patrijarhata. I na primjeru ove romanse autor je pokušao prikazati ne samo odnos između jednog određenog mladića i jedne određene djevojke, već i muško-ženske odnose u globalu jer ovakva situacija nije svojstvena samo za njih dvoje, za jednog Francuza ili za jednu Bosanku, za jednu kulturu, itd., već se može promatrati i na globalnom nivou.

Iako je Des Fossés lik koji zbog svojih oznaka pokazuje svoju individualnost i identitet, npr. postupcima ili govorom, on se, u vezi sa Jelkom, može promatrati i na jednom višem novou. Već je rečeno kako je Jelkino odbijanje u neposrednoj vezi sa kulturnim modelom u kojem se ona nalazi. Sukladno s tim, može se Des Fossésa, unatoč njegovoj individualnosti, poistovijetiti i sa kulturnom modelom zapadne kulture. Ukoliko se scena u kojoj Jelka izgovara „Nemoj, nemoj...!“ promatra na taj način, tu se onda ne vide dva individualna lika, jedan muški i jedan ženski, već dvoje pripadnika dvije različite kulture. Na ovom se primjeru jasno vidi razlika između dvije kulture koje su se našle na istom mjestu, ponešene nečim iskonskim kao što je seksualnost. Tu se dakle sukobljava ono „domaće starinsko, tradirano“¹⁰⁷ sa onim koje je „novodošlo, ono koje se ukazuje u prisutnosti stranaca raznih vrsta, s raznih krajeva svijeta, s novim običajima, kulturama, namjerama.“¹⁰⁸

Upravo su te drugačije i različite namjere dovele do neispunjene seksualnosti odnosno do nastavka seksualne muke za Des Fossésa. Jednako kao i kod pokušaja ljubavne romanse sa Ana Marijom, Des Fossés ni ovdje nije računao na moguće konsekvence toga odnosa, već je Jelka za njega bila, jednako kao i Ana Marija, „objekt pogleda“. Ne može se dakako sa

¹⁰⁵ Zaharijević, Adriana: Deregulacija temelja u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 33-49, stranica 33

¹⁰⁶ Novalić, Fahrudin: Rod, društveni položaj i moć u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 133-146, stranica 134

¹⁰⁷ Lovrenović, Ivan: *Ono što nikad neće moći biti kazano*. Travnička hronika – *simultanitet lica, glasova, perspektiva*, 18.1.2014., preuzeto sa <http://www.jergovic.com/ajfelov-most/ono-sto-nikad-nece-moci-biti-kazano/>, zadnji put pogledano 19.8.2015.

¹⁰⁸ Ibid.

sigurnošću reći da je Ana Marijino odbijanje bilo radi mogućih konsekvenci po njenu obitelj, politički položaj muža, brak i sl., no može se zaključiti kako je Jelkino odbijanje upravo to – strah od društvene osude i otuđenja, kršenje kulturnih normi. Sve to bi umanjilo njenu *vrijednost* kao mlade žene koja je spremna za udaju, odnosno spremna za ispunjenje svoje uloge majke i supruge jer „kao isključivo seksualna, žena može egzistirati ili kao majka ili kao bludnica.“¹⁰⁹ Iz njenih postupaka vidljivo je da ona želi poštivati društvene norme nametnute patrijarhatom kako ne bi, zbog prepuštanja zanosu i svojoj seksualnosti, bila izopćena iz društva i marginalizirana. Je li Des Fossés, zbog prijašnjih seksualnih iskustava, očekivao sličan scenarij sa Jelkom kao što je to bilo sa „lunicom, poznatom zbog svoje nastranosti“ nije moguće sasvim utvrditi, no zbog načina na koji „mladićeve ruke kliznuše niz nju (*Jelku*) i obuhvatiše njen struk, na slabinama, između dimija i ječermje, gdje je samo košulja“¹¹⁰ moguće je pretpostaviti da se radilo o sličnim očekivanjima na što se „djevojka [...] izvi, kao grana koju u berbi savijaju i koja se otima.“¹¹¹

Ova usporedba Jelke sa prirodom, odnosno u ovom slučaju sa granom tijekom berbe, nije slučajna budući da ju je Des Fossés odmah prilikom upoznavanja povezuje i uspoređuje sa prirodom:

„Onako rumena, nasmejana a stidljiva, obarajući čas glavu kao cvet krunicu, ona je zaista u njegovim mislima bila vezana za cveće i voće, i to u nekom dubljem i naročitom smislu o kome on sam sebi nije davao računa; nešto kao svest i duša voća i cveća.“¹¹²

Nakon nekoliko susreta tijekom proljeća i ljeta, Des Fossés ju opet opisuje vegetalnu, opominjući pritom sam sebe da je ona ipak ljudsko stvorenje, odnosno žena:

„[...] ali odmah zatim devojka spusti glavu i privi se uz njega, nema i poslušna kao trava i granje. –Vegetalna... – pomisli on još jednom, ali to što se plelo oko njega bilo je ljudsko stvorenje, žena razmažena do bola, sa dušom koja se još lomi, ali koja se već miri sa slomom i padom.“¹¹³

Potom, kad je romansa koja nije pravo ni započela neočekivani završila, Des Fossés ju uspoređuje sa „paganski[m] duh[om] ove zemlje, [...] neotkriven[im] blag[om] koje samo

¹⁰⁹ Stamenković, Barbara: *Ženski nered – Od legitimirajuće preko subverzivne etikete do dekonstrukcije u Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 79-91, stranica 82

¹¹⁰ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 226

¹¹¹ Ibid: stranica 226

¹¹² Ibid: stranica 223

¹¹³ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 225

treba podići.“¹¹⁴ Tu se postavlja pitanje, zašto Des Fossés Jelku uspređuje upravo sa biljnim svijetom, sa cvijećem, voćem i granama? Odgovor možda leži u tome što je ona suprotnost svim ženama/djevojkama sa kojima je do sada bio; sve su one bile pripadnice jednog drugog, možda i iskvarenog društva (ukoliko se u obzir uzme i već ranije spomenuta glumica) u dalekoj postrevolucionarnoj Francuskoj (i Austriji, ukoliko se ovim iskustvima pribroji i Ana Marija). Jelka je pak bila plod nečega iskonskog, neiskvarenog, nečega što je u tijesnoj vezi sa prirodom i okolinom, plod koji je bio daleko od bilo kakvog postrevolucionarnog društvenog poretka, daleko od visokog društva velikih gradova. Ukoliko se Des Fossésa može promatrati kao simbol postrevolucionarne Francuske, tada se i Jelka može gledati kao simbol tijesnog prostora Bosne gdje žive četiri vjere, svaka sa svojom tradicijom i kulturom. Zaključno se može reći da se ovdje radi o jednoj neiskazanoj romansi, o „neudovoljenosti i o neprelaznosti granica utvrđenih odgojem, kulturom, socijalnim položajem, te o neutaživoj želji za njihovim prevladavanjem.“¹¹⁵

2. 4. Analiza grupnih ženskih likova

Posljednja stavka ovog dijela rada nije analiza individualnog lika kao što je to bilo sa prethodna tri lika, već će se ovdje analizirati ženski likovi kao (jedan) grupni identitet. Tu se prije svega misli na određene ženske skupine prema svojoj vjeroispovijesti. Upravo zbog tog sociokulturološke odrednice te skupine imaju određen stav prema ostalim likovima. To će se prije svega vidjeti na primjerima odnosa prema strancima (odnosno prema pripadnicima francuskog i austrijskog konzulata). Upravo se kroz taj stav može iščitati funkcija koja im je dana.

Već na samom početku, prilikom dolaska francuskog konzula, pojavljuje se skupina žena koja svojim ponašanjem kao da protestira protiv dolaska stranca u njihovu varoš:

„Ali čim su došli do prvih turskih kuća, nastade neko sumnjivo dozivanje, lupa avlijskih vrata i mušebaka na prozorima. Već kod prve kapije jedna djevojčica otvori samo malo jedan kanat

¹¹⁴ Ibid: stranica 227

¹¹⁵ Lovrenović, Ivan: *Ono što nikad neće moći biti kazano*. Travnička hronika – *simultanitet lica, glasova, perspektiva*, 18.1.2014., preuzeto sa <http://www.jergovic.com/ajfelov-most/ono-sto-nikad-nece-moci-biti-kazano/>, zadnji put pogledano 19.8.2015.

i izgovarajući nerazumljive riječi stade sitno da zapljuckuje na ulicu, kao da vrača. [...] Zbuljene žene su pljuvale i vračale, a dečaci izgovarali psovke, [...].¹¹⁶

Na ovaj je način autor opisao reakciju domaćina naspram dolaska prvog od dvojice konzula. Prvi Davilleov susret sa grupnim identitetom žena popraćenih djecom događa se najprije na auditivnoj razini jer kolona koja je pratila francuskog konzula najprije čuje „neko sumnjivo dozivanje, lup[u] avlijskih vrata i mušebaka na prozorima.“ Nakon toga se pojavilo dijete, djevojčica, koja izgovara nepoznate i nerazumljive riječi te se stoga Davilleu čini kao da vrača. Ono što je ona izgovarala vjerojatno nije bilo daleko od Davilleove predodžbe o vračanju jer se vjerojatno tu radilo o psovka, proklinjanju, prizivanju nesreće i sl. Nakon djevojčice slijedi pojava žena i dječaka koji su, na sličan način kao i djevojčica u prethodnoj sceni, pozdravljali povorku i francuskog konzula. Tu je susret prenešen na vizualnu razinu te se po prvi put vidi uzrok svoj toj galami i svom tom komešanju.

Ništa drugačije nije dočekan ni austrijski konzul von Mitterer:

„Novi konzul ispraćen je kroz ulice psovka i pretnjama ženâ i dece, na njega je pljuvano sa prozora, a odrasli ljudi po dućanima nisu ga udostojili jednog pogleda.“¹¹⁷

Doček se dakle po pitanju gostoprimstva nije razlikovao. No ono što je bitno za primijetiti jest dio citata o dolasku austrijskog konzula koji kaže da „odrasli ljudi po dućanima“ nisu čak ni glavu podigli u ime pozdrava. Ista situacija se dogodila i ranije, prilikom dolaska francuskog konzula:

„Niko nije prekidao posao ili pušenje ni podigao oči da pogledom udostoji tako neobičnu pojavu i svečanu pratnju. Poneki dućandžija je zakretao glavu, kao da traži neku robu po rafovima.“¹¹⁸

Zanimljivo je to što su žene i djeca oni koji javno odaju svoj stav prema dolasku konzulâ jer djeca i žene (u patrijarhalnom kulturnom modelu) nemaju odlučujuću riječ i nije im dana važna uloga kao što je kod „odraslih ljudi.“ Dok žene i djeca pljuju, kune i prostače nad povorkom francuskog i austrijskog konzula, oni, čija bi riječ imala (možda) nekog utjecaja i koji u ovom kulturnom modelu igraju bitniju ulogu od ženskog svijeta i djece, sjede spuštene glave neprekidajući posao. Ipak, možda upravo njihov protest leži u toj šutnji i neprekinutom

¹¹⁶ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 29-30

¹¹⁷ Ibid: stranica 122

¹¹⁸ Ibid: stranica 31

poslu pokazujući na taj način da se, što se njih tiče, ništa novo nije dogodilo i da će svakodnevni život teći kao i svih ovih dana prije dolaska stranaca. Tu se vidi dakle razlika između protesta ženskog svijeta (popraćenog djecom) i „glavešina“; dok je protest žena i djece obilježen glasnim tonovima, verbalnim ispadima i nepristojnim ponašanjem, protest muškaraca je obilježen samo veom šutnje i neprekinutim poslom kojim su se bavili u trenutku prolaska povorke. Strancima ta situacija biva objašnjena tako da se ništa drugo ne može očekivati „od žena i dece, stvorenja koje Bog nije obdario razumom, u jednoj zemlji u kojoj su i muškarci plahoviti i neuglašeni.“¹¹⁹

Zašto je to znak protesta? Jer su obje povorke unijele nemir i uzburkale inače miran, nepromijenjen život Travnika; prije dolaska konzulâ sva ta događanja na Zapadu bila su doduše stvarna, ali daleka, nezamisliva, nekima čak i neshvatljiva jer nisu bila dijelom njihovog svakodnevnog života. A sada je to daleko, *zapadno*, nezamislivo došlo i u Bosnu, u grad Travnik i unijelo nemire i novosti, a novosti mogu značiti nevolju. Na taj su način možda razmišljali stanovnici Travnika u trenutku kad su saznali da Zapad više nije tako daleko kao što je dosada bio.

Ipak taj protest ženskog svijeta nije dugo potrajao i sigurno nije trajao tijekom cijelog boravka francuskog i austrijskog konzula. Prvotna reakcija (pljuvanje i klevetanje) bila je zapravo samo odgovor na pojavu nečeg nepoznatog; reakcija čiji će se intenzitet s vremenom (tijekom upoznavanja) smanjiti da bi na kraju gotovo pa sasvim nestao. Već je kod analize lika gospođe Daville rečeno kako su malo po malo žene, najprije Ciganke (nagovorene od strane Židovki) a potom i kršćanske žene (kojima su fratri dali dopuštenje), stupale u službu kod francuske konzulice. I tu se kod pitanja posluge vidjelo značajno odbijanje ženskog svijeta da ide raditi kod strankinje, što je onda s vremenom preraslo u popuštanje i naposljetku u obostrano zadovoljstvo:

„Osim toga, domaća posluga, pa dolačke i travničke žene (naročito Jevrejke) proširile su po celoj varoši pričanja o skladnom porodičnom životu, o 'zlatnim rukama' gospođe Davil, o njenoj umešnosti, štednji, gospodstvu i čistoći. I u turskim kućama, gde se o stranim konzulatima nije govorilo bez sujevernog pljućkanja, znalo se do u pojedinosti kako francuska konzulovica kupa i uspavljuje decu [...].“¹²⁰

¹¹⁹ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 35

¹²⁰ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 366

Nakon upoznavanja gotovo da i nema traga prvotnoj reakciji travničkih žena. Kako to već sa ženskim svijetom biva, do u pojedinosti se znaju stvari iz osobnoga života, prenose se od usta do usta nova saznanja i novosti te su se na taj način i žene, koje nisu radile niti kod jedne od konzulica, informirale o njihovim osobnostima, manama, vještinama i sl. Ono što je posebno zanimljivo kod ovog citata jest to da su u njemu obuhvaćeni grupni ženski identiteti nekoliko različitih vjeroispovijesti; tu su pripadnice muslimanske vjeroispovijesti („turske kuće“), kršćanske vjeroispovijesti (dolačke žene; kršćanske crkve koje su konzulice obilazile bile su u Dócu) te židovske vjeroispovijesti.

„Stoga je bilo prirodno da su trudnoću i položaj gospođe Davil pratile sa pažnjom i brigom žene u svim kućama, kao da se radi o nekom dobro poznatom komšiluku.“¹²¹

Kod ovog je citata vidljivo da nema traga prijeziru, psovkama i sl., već da se u „svim kućama“ vodi briga o trudnoći i porođaju jedne strankinje, čiji je dolazak (odnosno dolazak njenog muža) prvotno primljen kao iznimno loša vijest. Sada se to strano, daleko, *zapadno* uklopilo u Bosnu i travnički život da se ženama činilo kao da to nije pripadnica jednog drugog staleža, druge kulture i svijeta. Strah i odbijanje novog i nepoznatog tu je u potpunosti nestao, što potvrđuju i mnogobrojni darovi koji su poslani po Cigankama uz obzirna pitanja o stanju gospođe Daville nakon poroda. To se može shvatiti kao primjer prihvaćanja prisustva stranaca i sudjelovanja u njihovim važnim životnim događajima:

„Tada su počele da stižu iz travničkih i dolačkih kuća babine. (I tada je moglo da se vidi koliko se svet bio ako ne izmirio sa postojanjem Konzulata a ono bar približio porodici Davil.) Dolazile su dolačke gazdarice, rumene i ušuškane, [...]. Mnoge begovice su poslale poklone i Ciganku da upita kako je konzulovica.“¹²²

Zaključno treba još spomenuti način na koji su travničke žene (ali i ostali svijet) dočekale posljednjeg konzula, kao čistu suprotnost dočeku koji su priredili njegovim prethodnicima:

„I kad je dva dana docnije u svečanoj povorci novi konzul, u pratnji fon Miterera, pošao na prvi Divan veziru, dogodilo se neočekivano čudo. [...] Turske žene su posmatrale iza svojih mušebaka, deca su se propinjala na ograde i zidove, ali niotkud nije bilo nijednog glasa, nijedne pogrdne riječi.“¹²³

¹²¹ Ibid: stranica 367

¹²² Ibid: stranica 368

¹²³ Andrić, Ivo: *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, stranica 378

Naposljetku, nakon nekoliko godina *supostojanja* Travničana sa stranim konzulatima, javno negodovanje i neprihvatanje dolaska *još jednog od njih* je neočekivano izostalo; žene više ne izlaze na ulicu sa ustima punih psovki i sline, već tek sa tračkom znatiželje promatraju povorku još jednog stranca koji dolazi u njihov grad. Tu je strah od nepoznatog, neprihvatanje istog i protest protiv tog nepoželjnog stranca sveden na minimum.

3. Zaključak

Travnik je sam po sebi višeslojan grad, ne samo po kulturama, vjeroispovijestima i raznim mentalitetima koji su se tamo odavno nastanili, nego i po raznovrsnosti stranaca koji u njega dolaze kako bi izvršili svoju diplomatsku dužnost. Iako je ta dužnost u velikoj mjeri bila zadatak jednog muškarca, vidljivo je, prema analizi likova dviju konzulica, kako i ženski likovi, doduše u manjoj mjeri, obavljaju određene diplomatske aktivnosti kako bi izgradile/sačuvale ugled svoje obitelji odnosno diplomatsku karijeru svoga muža. No ti poslovi nisu uvijek bili samo radi muškarčeve dobrobiti i njegove karijere, već je u mnogim slučajevima došlo do poduzimanja različitih akcija kako bi se zadovoljile potrebe jedne žene/domaćice/supruge, kako je to analiza lika konzulice Daville pokazala.

Uz pomoć opširnije analize gospođe Ana Marije von Mitterer vidjelo se koliko su njene manije, oduševljenja ili opsesije duboke, ekstravagantne i ponekad neočekivane i radikalne do te mjere da se primiču čak i preljubu. Tek se kod te granice, kod granice gdje oduševljenje drugoj, muškoj strani više nije dovoljno, može uočiti kako ona sama nije svjesna svojih postupaka, već da se sve to u njenoj glavi odigrava na jedan potpuno drugačiji način, sa potpuno drugačijim završetkom i drugačijim očekivanjima.

Uz brojne usporedbe ne samo dviju konzulica već i djevojke Jelke sa austrijskom konzulicom mogu se uočiti ne samo razlike između tih likova (kao što je to između austrijske i francuske konzulice) već i neke sličnosti, pogotovo što se tiče načina na koji je mladi konzul Des Fossés promatrao dvije žene, Ana Mariju i Jelku, kao potencijalne partnerice u novoj ljubavnoj avanturi.

Što se tiče funkcija koje ti ženski likovi obavljaju u djelu, može se reći da su one poprilično različite; gospođa Daville predstavlja „patrijarhaln[u] idealizacij[u] žene kućnog anđela“¹²⁴ kao najpozitivniji lik u djelu, kao jedini lik, od individualnih ženskih likova koji su ovdje analizirani, kod kojeg ni u kojoj sceni nije istaknuta njena seksualnost te je tako lišena bilo kakve usporedbe sa fatalnim ženama koje se često pojavljuju u Andrićevim romanima. Njena funkcija je dakle ispunjena majčinstvom, pružanjem potpore i uspostavljanja sklada i reda ne samo u kući francuskog konzulata već i u svijesti svoga muža tako što ga umiruje, opominje da misli na svoje zdravlje i sl.

Ana Marija von Mitterer s druge strane ne donosi ništa od tog sklada i reda vidljivog kod gospođe Daville. Može se čak reći da je njena uloga u potpunosti suprotna od uloge francuske konzulice; ona unosi metež, neravnotežu, pobuđujući pritom seksualni nagon kod različitih muškaraca, a sve to popraćeno njenim opsosijama, pretjeranim oduševljenjem i sl.

Funkcija lika djevojke Jelke može ležati u tome da ona bude predstavica patrijarhalnog kulturnog modela te i samim time jedne druge kulture, koja nema puno sličnosti sa kulturama Austrije i Francuske. Tu se također vidi razlika između dvoje mladih ljudi koji su odgojeni u različitim sredinama; Des Fossés kao rezultat postrevolucionarne Francuske i „vegetalna“ bosanska djevojka Jelka, koju on u velikoj mjeri uspoređuje sa prirodom. Iako se Jelka ne može usporediti sa austrijskom konzulicom na svim razinama, zajednička im je ona o neostvarenim ljubanim avanturama sa mladim konzulom Des Fossésom.

Zaključno, posljednji analizirani lik je grupni ženski lik čija je primarna funkcija bila otpor prema novome, nepoznatom i stranom u odnosu na Travnik i Bosnu općenito. Kroz analizu se prikazalo kako je taj strah i protest ženskih likova na samom početku romana uvelike smanjen na njegovom kraju kao rezultat prihvatanja *supostojanja* onog *bosanskog* i onog *zapadnog*.

¹²⁴ Protrka Štimec, Marina: "Ovo tursko i iracionalno". *Orijent kao bolest, otrov i lijek u Travničkoj hronici Ive Andrića*, u: *Mjesto, granica, identitet : prostor u hrvatskoj književnosti i kulturi*: zbornik radova, ur: Lana Molvarec, Zagreb, 2014, stranice 129-146, stranica 141

4. Popis literature

- Aristoteles, Ladan, Tomislav, Pažanin, Ante: *Metafizika*, Sveučilišna naklada Liber: Globus, Zagreb, 1988
- Bahtin, Mihail: *Autor i junak u estetskoj stvarnosti*, Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad, 1991
- Bosanac, Gordana: Univerzalnost i rod u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 23-32
- Čale Feldman, Lada; Tomljenović, Ana: *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Leykam international, Zagreb 2012
- Fribec, Slavica Jakobović: Imenovanje, ženski subjekt/ivitet i orođenje čitanje literature. Ženski mjestopis Jasenke Kodronja u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 257-278
- Galić, Branka: Ženska tijela, reprodukcija i društvena stigmatizacija žena, 2006, u *Kruh i ruže*, 30/2006, stranice 23-33
- Hamon, Philippe: Za semiološki status lika u *Autor, pripovjedač, lik* (priređio Milanja, Cvjetko), Svjetla grada, Osijek, 1999
- Jurić, Hrvoje: Svijet kao samovolja i predrasuda u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 49-65
- Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990
- Klasnić, Ksenija, Rukavina, Izvor: *Dimenzije sociokulturnig i rodnog identiteta u Slavoniji u Gospodarske i kulturne odrednice regionalnog identiteta: zbornik radova sa znanstvenog skupa, Globalizacija i regionalni identitet 2011, Osijek 2011.*, urednici Šundalić, Antun, Zmaić, Krunoslav, Sudarić, Tihana, Ekonomski fakultet, Osijek, 2011
- Korać, Stanko: *Andrićevi romani ili svijet bez boga*, Prosvjeta, Zagreb, 1989

Matijašević, Željka: Histerija i rod u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, 213-224

Milošević Nikola: *Andrić i Krleža kao antipodi*, Slovo ljubve, Beograd, 1974

Nemec, Krešimir: Femme fatale u hrvatskom romanu 19. stoljeća (geneza i funkcija motiva) u: *Tragom tradicije. Ogledi iz novije hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995

Nemec, Krešimir: Kulturni identiteti u Andrićevoj *Travničkoj hronici* u *Republika*, god. LX (2004) br. 3.

Novalić, Fahrudin: Rod, društveni položaj i moć u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranica 133-146

Oraić Tolić, Dubravka: *Muška moderna i ženska postmoderna, rođenje virtualne kulture*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005

Pateman, Carole: *Ženski nered: demokracija, feminizam i politička teorija*, prev. M. Paić-Jurinić, Ženska infoteka, Zagreb, 1998

Polić, Milan: Rod u dekonstrukciji i rekonstrukciji spola u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 195-213

Protrka Štimec, Marina: Ovo tursko i iracionalno. Orijent kao bolest, otrov i lijek u *Travničkoj hronici* Ive Andrića u: *Mjesto, granica, identitet : prostor u hrvatskoj književnosti i kulturi*: zbornik radova, ur: Lana Molvarec, Zagreb, 2014, stranice 129-146

Solar, Milivoj: *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2001

Solar, Milivoj: *Teorija proze*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1989

Spacal, Alenka: Pokušaj uspostavljanja autonomnog subjekta kroz autoportretni likovni izraz umjetnica (sa slovenskog preveo Hajrudin Hromadžić) u *Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 279-293

Stamenković, Barbara: *Ženski nered – Od legitimirajuće preko subverzivne etikete do dekonstrukcije u Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 79-91

Zaharijević, Adriana: *Deregulacija temelja u Filozofija i rod*, Bosanac, Gordana; Jurić, Hrvoje; Kodrnja, Jasenka; Habjanović, Slavica, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005, stranice 33-49

Kalezić-Radonjić, Svetlana: *Modelovanje ženskih likova u Andrićevoj Travničkoj hronici u SIZE zero/mala MJERA II: Ženski lik u književnom tekstu*, Institut za crnogorski jezik i književnosti-Podgorica, Podgorica, 2011, stranice 27-37

Internetske stranice:

Fališevac, Dunja: *Iz Držićeve radionice: Oblikovanje karaktera*, Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 35 No. 1, 2009, stranice 83-111, (članak preuzet sa http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=108431, zadnji put pogledano 4.8.2015.

Lovrenović, Ivan: *Ono što nikad neće moći biti kazano*. Travnička hronika – *simultanitet lica, glasova, perspektiva*, 18.1.2014., preuzeto sa <http://www.jergovic.com/ajfelov-most/ono-sto-nikad-nece-moci-biti-kazano/>, zadnji put pogledano 19.8.2015